THE TIMES

ΑΤΛΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

4
ΝΕΟΙ ΚΟΣΜΟΙ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

Χορηγός: ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

ΑΤΛΑΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Επιμέλεια: Dr. Chris Scarre

4
Νέοι Κόσμοι

Περιεχόμενα

Εισαγωγή		σελ. 3
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΙΡΗΝΙΚΟΥ		4-5
Η Νήσος του Πάσχα	*χάρτης*	4
Ο αποικισμός του Ειρηνικού	*χάρτης*	5
Το Μαραέ της Χουαχινέ	*σχεδιάγραμμα*	5
Η ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ		6-7
Γιέννε-Γιένο	*σχεδιάγραμμα*	6
Αφρική: οι μεγάλες αυτοκρατορίες	*χάρτης*	7
ΑΦΡΙΚΗ		8-9
Ιγκμπο Ούκβου: ένα αφρικανικό ταφικό μνημείο	*σχεδιάγραμμα*	8
Η μεγάλη Ζιμπάμπουε	*σχεδιάγραμμα*	9
ΝΟΤΙΑ ΑΜΕΡΙΚΗ		10-11
Η αυτοκρατορία των Ινκα	*χάρτης*	11
Κούζκο: η πρωτεύουσα των Ινκα	*σχεδιάγραμμα*	11
Η Αμερική τις παραμονές της ευρωπαϊκής κατάκτησης	*χάρτης*	11
ΒΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ		12-13
Η αυτοκρατορία των Αζτέκων στο Μεξικό	*χάρτης*	13
Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟ 1500		14-15
Το δουλεμπόριο	*χάρτης*	14
Ο κόσμος το 1500	*χάρτης*	15

Εικονογράφηση και χάρτες από:
- THE TIMES ATLAS OF THE WORLD HISTORY
- PAST WORLDS: THE TIMES ATLAS OF ARCHAEOLOGY
- THE TIMES - THE WORLD: AN ILLUSTRATED HISTORY

Διεύθυνση σύνταξης: Andrew Heritage, Elizabeth Wyse, Ailsa Heritage
Ερευνα εικονογράφησης: Rosemary Aspinwall

Μετάφραση και επιμέλεια των ελληνικών κειμένων έγινε από ομάδα συνεργατών της «Καθημερινής», αποτελούμενη από τους: Απόστολο Ηλιάδη, Δημήτρη Κοσμίδη, Μαριλίζα Μητσού και Κώστα Παπαντωνόπουλο. Επεξεργασία χαρτών και σελιδοποίηση ατελιέ «Καθημερινής»: Γ. Νικολαΐδης.

Πηγές εικονογράφησης: *εξώφυλλο* British Museum (Michael Holfortd)· σσ. 2-3 Zefa Picture Library· σ.4 Robert Harding Picture Library, *A* Museum of Archaeology & Anthropology, Κέμπριτζ, *B* Michael Holford, *Γ-E* Museum of Archaeology & Anthropology, Κέμπριτζ· σ. 5 Walter Meayers Edwards, National Geographical Society, Christian Pinson, Ταϊτή· σ.6 Robert Estall, Michael & Aubine Kirtley, National Geographical Society· σσ. 6-7 Zefa Picture Library· σ.8 Robert Harding Picture Library· σ. 9 Dr. George Gerster, John Hillelson Agency, *A* & *Γ* Prof. Frank Willett, Γλασκώβη, *B* & *Δ* Prof. C. Thurstan Shaw· σ. 10 Dr. Georg Gerster, John Hillelson Agency, *A* Ferdinand Anton, *B* Michael Holford· σ. 12 Ferdinand Anton, Robert Harding Picture Library· σ. 13 Zefa Picture Library, Michael Holford, Scala, Elizabeth Baquedano· σ. 14 Michael Holford· σ. 15 Tony & Marlon Morrison.

Πρώτη έκδοση ως ένθετο *The Times* 1990.

© Times Books Limited, 16 Golden Square, London W1R 4BN.

Χορηγός:

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αριστερά: *Η είσοδος του Ναού των Πολεμιστών που φρουρείται από τη μισοξαπλωμένη μορφή του Τσακμούλ, πλαισιωμένου από δύο φτερωτά ερπετά με ανοιχτές σιαγόνες. Τσιτσέν Ιτζά, περ.11ος αι. Το Τσιτσέν Ιτζά ήταν αρχικά κέντρο των Μάγια (7ος-8ος μ.Χ. αι.), μετά όμως το 937 δημιουργήθηκε ένα νέο θρησκευτικό κέντρο σε ρυθμό Μάγια-Τολτέκ, που περιλάμβανε βαθμιδωτό πυραμιδοειδή ναό και γήπεδο για τελετουργικά παιχνίδια με μπάλα.*

Εισαγωγή

Τον Μεσαίωνα έλαβε χώρα μια δραματική επέκταση του πολιτισμού του Παλαιού Κόσμου, που για πρώτη φορά ξεπερνούσε τα όρια της Ευρασίας. Ισχυρά βασίλεια και μεγάλα μνημεία έκαναν την εμφάνισή τους σε νέες χώρες. Στη νοτίως της Σαχάρας Αφρική, παραδείγματος χάριν, οι λαοί Μπαντού, που είχαν εξοικειωθεί με τη χρήση του σιδήρου, κατασκεύασαν εντυπωσιακούς πέτρινους περιβόλους στη Μεγάλη Ζιμπάμπουε, ενώ την ίδια εποχή τεράστιες περιτειχισμένες πρωτεύουσες και τάφοι με πλούσια κτερίσματα μαρτυρούν την εμφάνιση συγκεντρωτικών κρατών στη Δυτική Αφρική, που στηρίζονταν στα πλούσια αποθέματα χρυσού της περιοχής. Οσο αυτές οι μεγάλες εξελίξεις συνέβαιναν στον Παλαιό Κόσμο, σπουδαίες αλλαγές συντελούνταν και στο Νέο με ρωμαλέες νέες αυτοκρατορίες, τόσο στην Κεντρική όσο και στη Νότιο Αμερική. Στο Μεξικό οι Αζτέκοι ανέλαβαν τη σκυτάλη της παλαιάς παράδοσης και δημιούργησαν μια αυτοκρατορία προσηλωμένη στον πόλεμο και τις αιματηρές θυσίες. Νότια, στο Περού, οι Ινκα έγιναν κυρίαρχη δύναμη υιοθετώντας την αρχαία παράδοση του νοτιοαμερικανικού πολιτισμού από τους Τσιμού και δημιούργησαν τη μεγαλύτερη από όλες τις αυτοκρατορίες του «Νέου Κόσμου», εκτεινόμενη από τον Ισημερινό ώς τη Νότια Χιλή και ένα ανεπτυγμένο οδικό δίκτυο που εξασφάλιζε τη συνοχή της. Και ενώ οι Ινκα κατασκεύαζαν τους δρόμους τους και οι Αζτέκοι εγκαινίαζαν τους μεγάλους πυραμιδοειδείς ναούς τους, οι διάσπαρτες κοινότητες των νησιών του Ειρηνικού ανέπτυσσαν τους δικούς τους χαρακτηριστικούς πολιτισμούς στη Χαβάη και τη Νήσο του Πάσχα.

Οι πολιτισμοί αυτοί ήταν έργο λαών που τους ένωνε η υπακοή σε ισχυρούς ηγεμόνες. Αλλά, αντίθετα από τους πολιτισμούς της Ευρασίας, δεν απέκτησαν όλοι πόλεις ούτε γραφή. Το Νησί του Πάσχα πριν από την επαφή με την Ευρώπη δεν είχε πόλεις και η γραφή του –η γνωστή από τις λεγόμενες πινακίδες *ρόνγκο ρόνγκο*– δεν ήταν καθαυτό γραφή αλλά ένα είδος μνημοτεχνικού κώδικα που χρησιμοποιήθηκε σε τελετές και ιεροπραξίες. Ούτε οι πολιτισμοί Μπαντού της ανατολικής Αφρικής είχαν πόλεις και γραφή. Η ιδιαιτερότητα του πολιτισμού τους έγκειται στη μνημειακή αρχιτεκτονική, καρπό μιας ιθαγενούς πολιτισμικής άνθησης που πολύ λίγο επηρεάστηκε από εξωτερικές επαφές. Η θεωρία του Χάιερνταλ περί καταγωγής του Πολυνησιακού πολιτισμού από το Περού, βασισμένη στην περίφημη αποστολή του Κον-Τίκι, δεν βρήκε πολλούς υποστηρικτές ούτε αδιάσειστες αποδείξεις. Παρόμοια και το επιχείρημα που προβλήθηκε στην αρχή του αιώνα μας ότι τα θαυμάσια επιτεύγματα της Μεγάλης Ζιμπάμπουε δεν ήταν δυνατόν να έχουν δημιουργηθεί από μαύρους Αφρικανούς, αλλά ότι πρέπει να οφείλονται σε κάποιες μεσανατολικές επιδράσεις –σε Φοίνικες ναυτικούς ή στη βασίλισσα του Σαβά– δεν αντιμετωπίζεται πλέον σοβαρά από τους αρχαιολόγους. Πάντως η απόρριψη αυτών των ρομαντικών νεώτερων μύθων για το παρελθόν δεν μειώνει καθόλου την εντύπωση που προκαλούν τα μεγάλα αγάλματα της Νήσου του Πάσχα ή τα τείχη της Μεγάλης Ζιμπάμπουε· αντιθέτως, αυξάνει το θαυμασμό μας για τα μεγαλειώδη επιτεύγματα των ανθρώπινων κοινωνιών σε διάφορα μέρη του κόσμου κατά τη διάρκεια της περιόδου που στην ευρωπαϊκή ιστορία είναι γνωστή ως Μεσαίωνας.

Δίχως να είναι βασισμένοι στον κλασικό κόσμο της Ευρασίας, οι μεσαιωνικοί πολιτισμοί της Αφρικής, της Πολυνησίας και της Αμερικής δείχνουν τον πλούτο των ανθρώπινων επιτευγμάτων και της πολιτισμικής έκφρασης στην πλατύτερη ώς τότε γεωγραφική κλίμακα. Είναι τρομακτικό να σκεφτεί κανείς, λόγου χάρη, πως το 1487, όταν ο Μιχαήλ Αγγελος ήταν δώδεκα ετών, οι Αζτέκοι θυσίασαν 20.000 ανθρώπους στα εγκαίνια του καινούργιου ναού τους στο Τενοχτιτλάν. Τα ξεχωριστά και μοναχικά μονοπάτια της πολιτισμικής εξέλιξης σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου οδηγούν σε τόσο έντονες αντιθέσεις. Ομως ήδη η εποχή των μεγάλων διαφοροποιήσεων είχε παρέλθει. Τα αφρικανικά βασίλεια δέχονταν όλο και μεγαλύτερη επίδραση από τους Πορτογάλους, προϊόντος του 15ου αιώνα, και ο Χριστόφορος Κολόμβος έθεσε τέλος στην απομόνωση της Αμερικής το 1492. Πράγματι, ήδη το 1550, οι μεγάλοι πολιτισμοί της Αμερικής είχαν εξαφανισθεί, ενώ το δουλεμπόριο αφάνιζε τους πληθυσμούς των ισχυρών βασιλείων της Δυτικής Αφρικής. Μόνο στην Πολυνησία διασώθηκε ο ιθαγενής πολιτισμός ανεπηρέαστος από δυτικές επιδράσεις ώς τη δεκαετία του 1760, οπότε δοκίμασε το πρώτο πλήγμα από την επαφή με τους οπλισμένους με πυροβόλα όπλα Ευρωπαίους, φορείς επιδημικών νόσων και δυτικών αξιών. Στο εξής ο ευρωπαϊκός πολιτισμός θα κυριαρχήσει, όμως οι ιθαγενείς πολιτισμοί της Αφρικής και της Αμερικής δεν εξαφανίστηκαν χωρίς ίχνη. Ακόμα και σήμερα στα βουνά της Νότιας Αμερικής γίνονται τελετές προσφορών που χρονολογούνται από τα χρόνια των Ινκα.

Νησιωτικά μνημεία της Πολυνησίας

Τα νησιά της Πολυνησίας αναμφίβολα συγκαταλέγονται ανάμεσα στα πιο απομονωμένα μέρη του κόσμου. Διάσπαρτα μέσα στον αχανή ωκεανό, ήταν από τα τελευταία μέρη του πλανήτη που αποικίστηκαν. Χάρη όμως στις ναυτικές ικανότητες των πρώτων λαών του δυτικού Ειρηνικού όλα τα κατοικίσιμα νησιά είχαν ανακαλυφθεί και κατοικηθεί πριν το 1000 μ.Χ..

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι φυσικές, γλωσσικές και τεχνολογικές ρίζες του πολυνησιακού πολιτισμού εντοπίζονται στα ανατολικά νησιά της Νοτιοανατολικής Ασίας. Η διάδοση της καλλιέργειας του ρυζιού στη Νότια Κίνα, πριν από 7.500 χρόνια περίπου, προκάλεσε σταδιακή μετανάστευση πληθυσμού μέσω της Ταϊβάν και των Φιλιππίνων προς τα νησιά της κεντρικής και δυτικής Ινδονησίας. Η μετανάστευση αυτή αποτέλεσε τη βάση της πολυνησιακής διασποράς. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των πρώτων Πολυνησίων εποίκων είναι ένα είδος κεραμικής, γνωστό ως Λαπίτα. Γύρω στο 1500 π.Χ. άποικοι με κεραμικά Λαπίτα σκορπίστηκαν απότομα σε απόσταση περίπου 4.000 χιλιομέτρων στον Ειρηνικό. Εφεραν μαζί τους εξημερωμένα φυτά και ζώα, μεταξύ των οποίων αρτόδεντρα, μπανάνες και χοίρους και ήταν ικανότατοι θαλασσοπόροι με κανό που πρέπει να έμοιαζαν με τα διπλά κανό των Χαβανέζων.

Οι άποικοι έφτασαν στα νησιά Τόνγκα και Σαμόες της δυτικής Πολυνησίας πριν το 1000 π.Χ., ενώ τα απομακρυσμένα νησιά Χαβάη, Νήσος του Πάσχα και Νέα Ζηλανδία αποικίστηκαν για πρώτη φορά μεταξύ του 400 και του 900 μ.Χ. Ετσι τα περισσότερα νησιά στα οποία έφτασαν οι Ευρωπαίοι ήταν κατοικημένα μόνο επί μια χιλιετία και παρουσίαζαν μεγάλη φυσική και γλωσσική ομοιογένεια. Από τις κοινές προγονικές γλώσσες είχαν προέλθει περίπου 35 συγγενείς πολυνησιακές γλώσσες και υπήρχαν εμφανείς ομοιότητες στη θρησκεία και την κοινωνική οργάνωση. Παραδείγματος χάριν, όλες οι πολυνησιακές κοινωνίες κυβερνούνταν από ηγέτες που συνδύαζαν την πολιτική με τη θρησκευτική εξουσία. Το αξίωμα του αρχηγού κληροδοτούνταν σε αριστοκρατικά γένη και υπήρχε σαφής κοινωνική ιεραρχία ανάμεσα σε ομάδες επιλέκτων και τον κοινό λαό. Σε μερικά πυκνοκατοικημένα νησιά, όπως τα Τόνγκα, οι Σαμόες και η Χαβάη, οι αρχηγοί ασκούσαν μεγάλη εξουσία, επιβάλλοντας αγγαρίες, φόρους και υποταγή στον κοινό λαό.

Η μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα στις κοινότητες των νησιών της Πολυνησίας κάνει πιο εντυπωσιακές τις αντιθέσεις στην πολιτισμική τους έκφραση. Οι διαφορές αυτές φαίνεται ότι οφείλονται στις συνθήκες σχετικής απομόνωσης που επικράτησαν μετά τον αρχικό εποικισμό. Η απομόνωση έκανε δυνατή τη συσσώρευση μέσα στο χρόνο τυχαίων και ιδιοσυγκρασιακών πολιτισμικών αλλαγών· έτσι εξηγείται η άνθηση της αγαλματοποιίας στο Νησί του Πάσχα, η σημαντική ανάπτυξη της ναυτικής πολεμικής τακτικής στην Ταϊτή και η εξέλιξη της αγροκαλλιέργειας σε αρδευόμενες αναβαθμίδες στη Χαβάη.

Τα αγάλματα της Νήσου του Πάσχα είναι ίσως το γνωστότερο απ' όλα τα μνημεία της Πολυνησίας. Αποτελεί συγχρόνως μαρτυρία ενός μεγάλου πολιτιστικού επιτεύγματος και μιας καταστροφικής πολιτισμικής κατάρρευσης. Οταν έφτασαν οι πρώτοι έποικοι, γύρω στο 400 μ.Χ., το Νησί του Πάσχα ήταν πλούσιο σε πρώτες ύλες, με δάση σε πλαγιές ανενεργών ηφαιστείων. Οι πρώτοι οικισμοί άνθησαν και ανέπτυξαν μια πολύπλοκη κοινωνική δομή με αντίπαλες φυλαρχίες που κατείχαν διαφορετικές περιοχές του νησιού. Γύρω στο 1000 μ.Χ. οι φυλαρχίες αυτές άρχισαν να κατασκευάζουν μνημειώδη τελετουργικά κρηπιδώματα ή *άχου* για να υψώσουν κολοσσιαία λαξευτά αγάλματα των θεών-προγόνων τους. Την πέτρα προμήθευσαν λατομεία, όπου λαξεύθηκαν και τα ίδια τα αγάλματα. Η μεταφορά και η ανύψωσή τους πάνω στα *άχου* απαίτησε ξύλινα έλκυθρα και τρίποδα και ήταν μια μεγάλη επιχείρηση καθαυτή. Οι διαστάσεις και ο αριθμός των αγαλμάτων που στήθηκαν υποδηλώνουν πως μεγάλο μέρος της δραστηριότητας των κοινοτήτων αναλωνόταν σ' αυτόν το στόχο, λόγω ακριβώς του ανταγωνισμού ανάμεσα στις διάφορες ομάδες, καθεμιά από τις οποίες πάσχιζε να στήσει ένα *άχου* πιο εντυπωσιακό από των γειτόνων της. Στην πολυνησιακή κοινωνία η τελετουργία και η πολιτική ισχύς ήταν αξεχώριστες και οι αρχηγοί που εξουσίαζαν ήταν υποχρεωμένοι να εδραιώσουν τη θέση τους με την κατασκευή αγαλμάτων.

ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΕΙΡΗΝΙΚΟΥ

Τελικά αποδείχτηκε πως οι απαιτήσεις ήταν δυσβάστακτες για τους περιορισμένους φυσικούς πόρους της Νήσου του Πάσχα. Τα δάση άρχισαν να εξαφανίζονται με την εντατική υλοτόμηση για την εξεύρεση ξυλείας για τη μεταφορά των αγαλμάτων. Η αύξηση του πληθυσμού άσκησε ακόμη μεγαλύτερες πιέσεις στο εύθραυστο περιβάλλον. Η πολιτική ένταση που μεγάλωνε και τα αποθέματα που λιγόστευαν απαιτούσαν μεγαλύτερο εξευμενισμό των προγόνων και περισσότερα αγάλματα. Η κατάληξη ήταν μοιραία. Γύρω στο 1600 ο φαύλος κύκλος αγαλματοποιίας και πολιτικού ανταγωνισμού έκλεισε απότομα. Ημιτελή αγάλματα εγκαταλείφθηκαν στις πλαγιές του λατομείου Ράνο-Ραρακού, σύντομα ξέσπασαν άγριες μάχες κι ο πληθυσμός άρχισε να μειώνεται, και στο τέλος του 18ου αιώνα η παλαιά τάξη ανατράπηκε ενώ τα αγάλματα των *άχου* με τον καιρό καταστράφηκαν. Οταν οι Ευρωπαίοι εξερευνητές έφτασαν στην Πολυνησία τον 18ο και τον 19ο αιώνα ανακάλυψαν πολλούς νησιωτικούς παραδείσους· στο Νησί του Πάσχα όμως δεν βρήκαν παρά μόνο πολεμικές καταστροφές και παρακμή.

Πολλά σημαντικά μνημεία σώζονται ακόμη στην Πολυνησία: ταφικοί τύμβοι και μνημεία από ογκόλιθους στα Τόνγκα και τη Χαβάη, πλακοστρωμένα γήπεδα ή *μαραέ* στη Χαβάη και τα Νησιά της Εταιρείας, καθώς και τα *άχου* της Νήσου του Πάσχα. Ακόμη, πολλά όμορφα εγχάρακτα τεχνουργήματα σε ξύλο ή όστρακο, περίφημα κανό με πλευρικό πρόβολο και διπλά κανό με τα οποία οι Πολυνήσιοι διέπρεψαν ως ναυτικοί και θαλασσοπόροι. Ετσι, παρόλο που ο πολιτισμός της Πολυνησίας δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτόν της Κίνας των Σανγκ ή της μεσαιωνικής Χριστιανικής Δύσης, η ξεχωριστή συμβολή της στον παγκόσμιο πολιτισμό δεν πρέπει να παραγνωριστεί.

Τα βασίλεια της Δυτικής Αφρικής

Την περίοδο 900-1500 σε μεγάλο μέρος της Βόρειας Αφρικής εμφανίστηκαν κράτη που συνδέονταν με την ανάπτυξη του εμπορίου. Στη Σαχάρα βρέθηκαν εγχαράξεις σε βράχους που απεικονίζουν άμαξες, χρονολογούμενες ήδη από το 1000 π.Χ., ένδειξη του ότι υπήρχε επικοινωνία της Μεσογείου με την υποσαχάρια Αφρική. Η πρώτη χειροπιαστή συνέπεια αυτού του εμπορίου ήταν η ανάπτυξη της σιδηρουργίας στην τροπική Αφρική. Παρά κάποιους πρόσφατους ισχυρισμούς ότι η σιδηρουργία ανακαλύφθηκε κι αναπτύχθηκε στην περιοχή από αυτόχθονες, η απουσία προηγούμενης μεταλλουργικής παράδοσης –δεν υπήρξε εποχή του χαλκού στην υποσαχάρια Αφρική– δεν το καθιστά πιθανό. Η παλαιότερη ένδειξη σιδηρουργίας νοτίως της Σαχάρας προέρχεται από την περιοχή βορείως της συμβολής του Νίγηρα και του Μπένουε. Εκεί, τα χυτήρια σιδήρου της Ταρούγκα χρονολογούνται περ. στο 450 π.Χ. Η εξέλιξη αυτή ίσως υπήρξε άμεση συνέπεια του εμπορίου των Φοινίκων μέσω της Σαχάρας, μετά την ίδρυση των αποικιών τους κατά μήκος της βορειοαφρικανικής ακτής τον 8ο π.Χ. αιώνα.

Η συχνότητα των επικοινωνιών μέσω της Σαχάρας εντάθηκε τον 8ο μ.Χ. αιώνα, όταν μουσουλμάνοι έμποροι από τη βορειοαφρικανική ακτή άρχισαν να διεισδύουν στις περιοχές νοτίως της Σαχάρας. Τον προηγούμενο αιώνα το Ισλάμ είχε διαδοθεί στη Βόρεια Αφρική και οι μουσουλμάνοι έμποροι κινούνταν τόσο στους μεσογειακούς όσο και στους ηπειρωτικούς εμπορικούς δρόμους. Για τους εμπόρους αυτούς η έρημος Σαχάρα ήταν ένας ωκεανός με «εμπορικά λιμάνια» στη βόρεια και τη νότια άκρη του, όπου ίδρυσαν αποικίες και σταθμούς. Είδη πολυτελείας, όπως λυχνάρια λαδιού, γυαλί, λεπτοδουλεμένα κεραμικά και όστρακα κοχυλιών, μεταφέρονταν από το βορρά και ανταλλάσσονταν με προϊόντα των δασών και της σαβάνας, όπως ελεφαντόδοντο, έβενο και χρυσό, καθώς και με σκλάβους.

Η Γκάνα, πιθανώς το πρώτο δυτικοαφρικανικό κρά-

ΝΗΣΟΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ: ΕΝΑ ΑΙΝΙΓΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΥΝΗΣΙΑΣ
Η Νήσος του Πάσχα (*πάνω δεξιά*), που πρωτοκατοικήθηκε από Πολυνήσιους γύρω στο 400 μ.Χ. είναι ένα αίνιγμα της παγκόσμιας προϊστορίας. Οι κάτοικοί του, που ίσως ποτέ δεν ξεπέρασαν τους 7.000, φαίνεται ότι καταλήφθηκαν από μια πρωτοφανή επιθυμία να λαξεύσουν και να στήσουν πέτρινα αγάλματα μεταξύ του 1000 και του 1600 μ.Χ. Στη συνέχεια ο πολιτισμός τους παρήκμασε, καθώς το νησί δεν μπορούσε πια να παράγει επαρκή ξυλεία και τρόφιμα. Ολα τα αγάλματα είχαν γκρεμιστεί ώς το τέλος του 18ου και την αρχή του 19ου αι. Τα αγάλματα (*κάτω*) στο Αχου Ακίβι έχουν αναστηλωθεί. Πολλά αγάλματα στέκουν ακόμα μισοτελειωμένα και μισοθαμμένα γύρω από το στόμιο του κρατήρα του Ράνο Ραρακού (*στον ένθετο χάρτη*) και μαρτυρούν μια αιφνίδια και καταστροφική λήξη της λατόμευσης.

ΠΟΛΥΝΗΣΙΑΚΗ ΖΩΗ
Τα έργα αυτά δείχνουν όψεις της ζωής στην Κεντρ. και Ανατ. Πολυνησία τον καιρό των πρώτων επαφών με την Ευρώπη, τον 18 -19ο αι. μ.Χ. **Α** *Σκαλιστό κουπί κανό, Νήσος Ραϊβαβαέ. Ξύλο, πλάτος 38,5 εκ.* **Β** *Μορφή του θεού Α'α από την Ρουρουτού των Αυστραλίων Ν. Ο θεός εμφανίζεται να δημιουργεί τους άλλους θεούς και αρχικά, 24 αγαλματάκια θεοτήτων είχαν τοποθετηθεί σε μια κλειστή κοιλότητα στην πλάτη του. Ξύλο, ύψος 113 εκ.* **Γ** *Κόπανος για τροφές, Αυστράλιες Νήσοι. Κοράλι, ύψος περ. 15 εκ.* **Δ** *Αγκίστρια ψαρέματος με πετονιά από ίνες κοκκοφοίνικα, Νήσοι της Εταιρίας. Οστρακο στρειδιού, μήκος 5-10 εκ.* **Ε.** *Σκεπαστό «σπίτι θεών» με 4 πόδια.Χρησίμευε σε ταϊτινό μαραέ για τη φύλαξη κόκκινων φτερών και εικόνων θεοτήτων. Ξύλο, μήκος 87 εκ.*

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

τος, είχε στρατηγική θέση ανάμεσα στις νοτιοδυτικές χρυσοφόρες πεδιάδες και τους καταναλωτές της Βόρειας Αφρικής. Πυκνές συστάδες οικισμών βρέθηκαν στην εξαιρετικά εύφορη γη του Δέλτα του Νίγηρα, μια ζώνη στην οποία ο ποταμός Νίγηρας χωρίζεται σε αρκετά κανάλια. Εδώ ήταν το πρώιμο κέντρο της καλλιέργειας του αφρικανικού ρυζιού και από την πλούσια σοδιά του, καθώς και από άλλες καλλιέργειες, εξαρτώνταν η διατροφή των οικισμών. Από αυτές τις συστάδες εξειδικευμένων οικισμών αναπτύχθηκε η παλαιότερη πόλη που γνωρίζουμε ως τώρα νοτίως της Σαχάρας, η Γιένε Γιένο. Πριν την άφιξη των Αράβων η πόλη ήταν βασικά κέντρο τοπικού εμπορίου και ήδη είχε κάποια σημασία και μέγεθος. Η άφιξη των Αράβων τον 8ο αιώνα την έκανε σημαντικότερη λόγω της εισαγωγής εμπορευμάτων πολυτελείας από μακριά. Το τοπικό εμπόριο παρέμεινε όμως ουσιαστικός τομέας της οικονομίας της Γιένε Γιένο και η πόλη διεδραμάτισε σπουδαίο ρόλο ως εξαγωγέας τροφίμων σε αναπτυσσόμενες πόλεις λιγότερο εύφορων περιοχών κατά μήκος του νοτίου ορίου της ερήμου, όπως το Τιμπουκτού, που εξελίχθηκε σε μεγάλη αγορά αλατιού.

Το εμπόριο ακολούθησε την κατεύθυνση της θρησκευτικής διείσδυσης μέσω της Σαχάρας, και οι μουσουλμάνοι έμποροι, που εγκαταστάθηκαν σε κωμοπόλεις στο όριο της ερήμου και στη ζώνη της σαβάνας, διέδωσαν σύντομα την καινούργια πίστη στους ιθαγενείς πληθυσμούς. Αυτό συνέβη σε βάρος των παραδοσιακών αφρικανικών θρησκειών, που έκτοτε επιβίωσαν μόνο στο νότιο τμήμα της Δυτικής Αφρικής. Αλλά η καινούργια πίστη επιβλήθηκε σταδιακά και σε μερικές περιπτώσεις οι

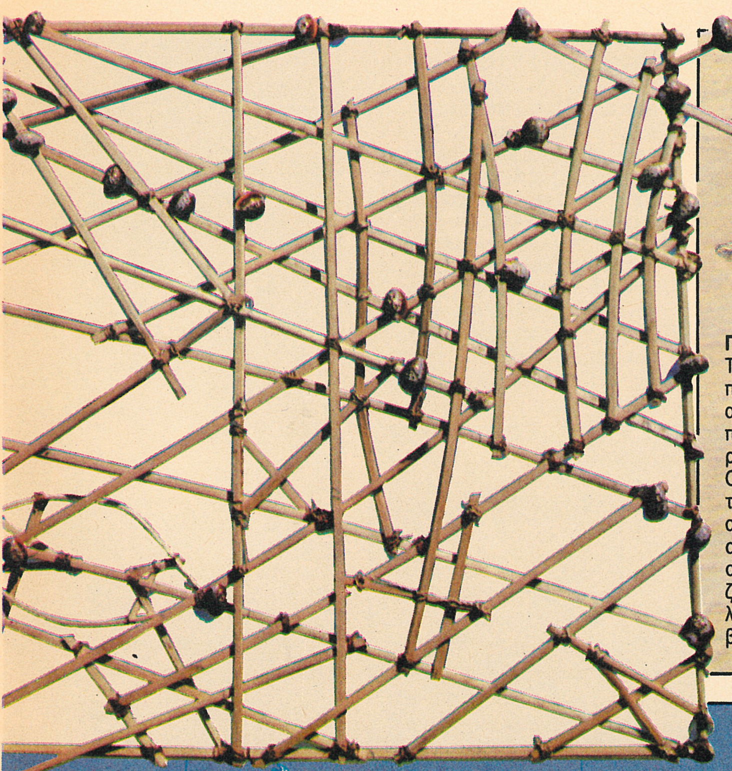

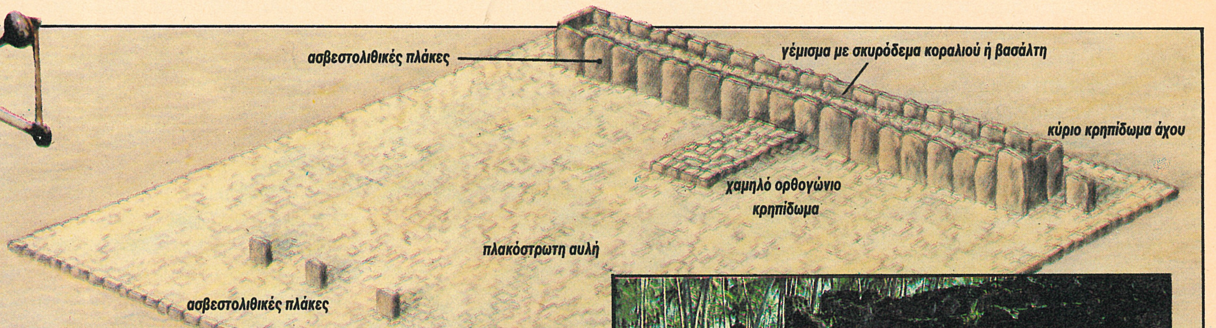

ΠΟΛΥΝΗΣΙΑΚΗ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΑ: ΤΟ ΜΑΡΑΕ ΤΗΣ ΧΟΥΑΧΙΝΕ
Το *μαραέ* που φαίνεται εδώ σε αναπαράσταση ανήκει σε μια ομάδα που βρίσκεται στο Μαεβά της Χουαχινέ, των Νήσων της Εταιρίας. Η αυλή είναι στρωμένη με κοράλια και δεν έχει πλαϊνούς τοίχους (οι περιτοιχισμένες αυλές είναι σπάνιες στα απάνεμα νησιά της Εταιρείας, ενώ συνηθίζονται περισσότερο στην Ταϊτή και τη Μοορέα). Ορθια κοράλια χρησιμεύουν για να σημειώσουν τη θέση των συμμετεχόντων (ίσως ιερέων) και το κύριο κρηπίδωμα *άχου* αποτελείται από ένα ορθογώνιο φτιαγμένο από πλάκες κοραλιογενούς ασβεστόλιθου που λατομήθηκαν από κοντινό ύφαλο. Οταν λειτουργούσε, το *άχου* ίσως έφερε εγχάρακτες ξύλινες πλάκες που συμβόλιζαν συγκεκριμένες θεότητες. Η φωτογραφία *(δεξιά)* δείχνει ένα άλλο *μαραέ* του Μαεβά με βαθμιδωτό *άχου*. Το κύριο κρηπίδωμα υποβαστάζει μια μικρότερη και χαμηλότερη υπερδομή.

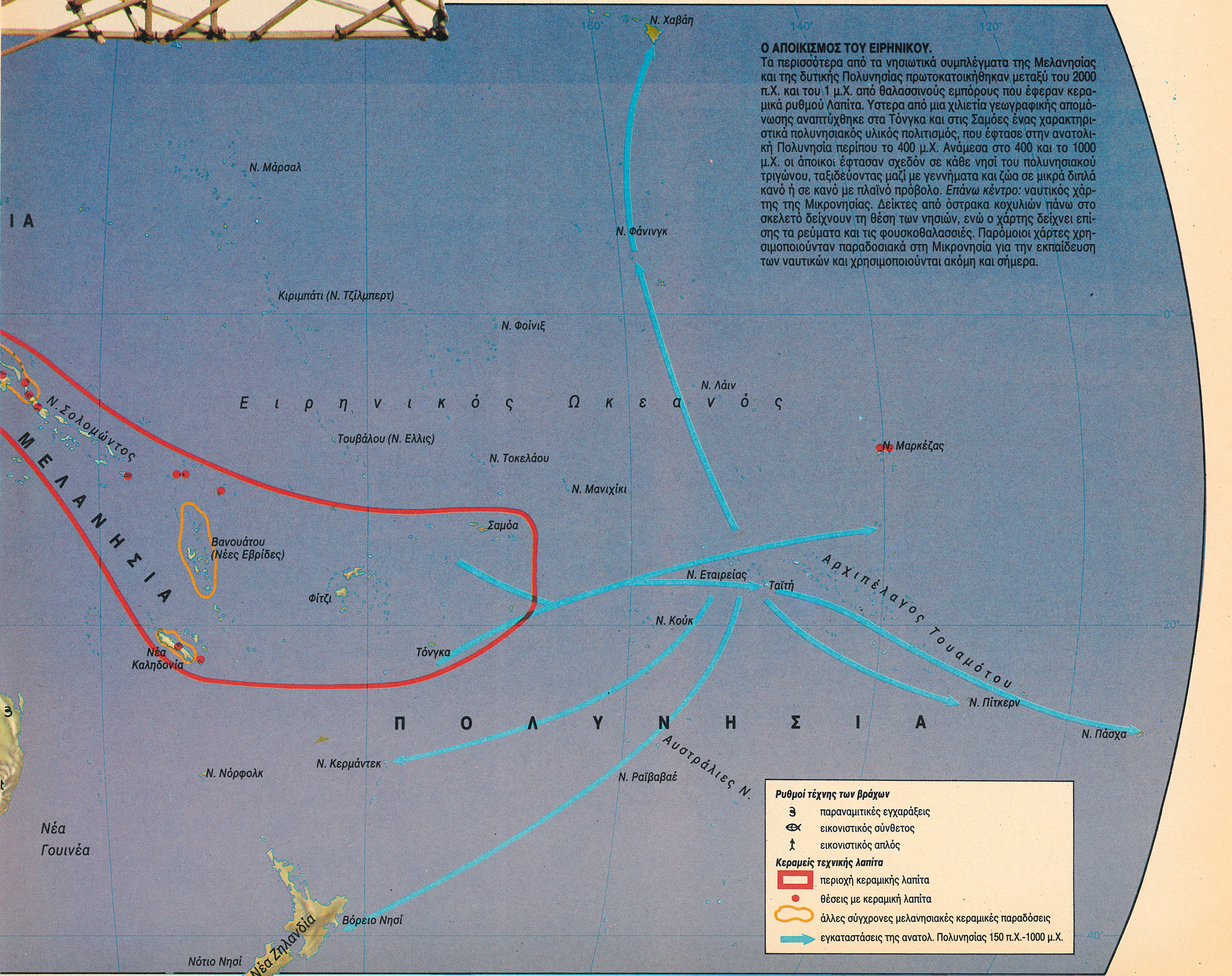

Ο ΑΠΟΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΙΡΗΝΙΚΟΥ.
Τα περισσότερα από τα νησιωτικά συμπλέγματα της Μελανησίας και της δυτικής Πολυνησίας πρωτοκατοικήθηκαν μεταξύ του 2000 π.Χ. και του 1 μ.Χ. από θαλασσινούς εμπόρους που έφεραν κεραμικά ρυθμού Λαπίτα. Υστερα από μια χιλιετία γεωγραφικής απομόνωσης αναπτύχθηκε στα Τόνγκα και στις Σαμόες ένας χαρακτηριστικά πολυνησιακός υλικός πολιτισμός, που έφτασε στην ανατολική Πολυνησία περίπου το 400 μ.Χ. Ανάμεσα στο 400 και το 1000 μ.Χ. οι άποικοι έφτασαν σχεδόν σε κάθε νησί του πολυνησιακού τριγώνου, ταξιδεύοντας μαζί με γεννήματα και ζώα σε μικρά διπλά κανό ή σε κανό με πλαϊνό πρόβολο. *Επάνω κέντρο:* ναυτικός χάρτης της Μικρονησίας. Δείκτες από όστρακα κοχυλιών πάνω στο σκελετό δείχνουν τη θέση των νησιών, ενώ ο χάρτης δείχνει επίσης τα ρεύματα και τις φουσκοθαλασσιές. Παρόμοιοι χάρτες χρησιμοποιούνταν παραδοσιακά στη Μικρονησία για την εκπαίδευση των ναυτικών και χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα.

Η ΥΠΟΣΑΧΑΡΙΑ ΑΦΡΙΚΗ

θρησκευτικές πρακτικές αναμείχθηκαν. Στο Μάλι, π.χ., εξακολούθησαν να θάβουν τους νεκρούς σε τύμβους, όμως οι τύμβοι είχαν πλέον προσανατολισμό από ανατολή προς δύση, σύμφωνα με τους ισλαμικούς κανόνες.

Ενώ στη ζώνη της σαβάνας αναπτύσσονταν πόλεις όπως η Γιέννε-Γιένο, νοτιότερα, κατά μήκος των ορίων των τροπικών δασών, σχηματίζονταν νέα βασίλεια. Η εμφάνιση ιθαγενών ελίτ μπορεί να χρονολογηθεί στον 8ο μ.Χ. αιώνα περίπου, ενώ και πάλι το κρίσιμο στοιχείο ήταν ο έλεγχος του εμπορίου. Οι ελίτ του νότου αντλούσαν τη δύναμή τους από την εκμετάλλευση των δασικών πόρων, που εμπορεύονταν στο βορρά με τους κατοίκους των κωμοπόλεων του σαχέλ και της σαβάνας στο κέντρο. Οι νεες ελίτ του νότου προκάλεσαν μια καινούργια ζήτηση ειδών πολυτελείας που αναζωογόνησε τη ντόπια χειροτεχνία. Η ζήτηση αυτή δημιούργησε εξειδίκευση και νέες τεχνικές στη χειροτεχνική παραγωγή.

Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του *χαμένου κεριού* για το χύσιμο χαλκού και ορείχαλκου, δάνειο από τον κόσμο της Μεσογείου μέσω των εμπορικών δρόμων που διέσχιζαν τη Σαχάρα, και ο χαλκός της Σαχάρας. Το Ιφέ, πρωτεύουσα των Γιορούμπα, ήταν φημισμένο για τα ορειχάλκινα τελετουργικά κεφάλια που είχαν χυθεί με αυτόν τον τρόπο. Ακόμη διαδόθηκε η σιδηρουργία, με την εκμετάλλευση τόσο των μεταλλείων όσο και της ξυλείας των δασών που ήταν απαραίτητη για την τήξη.

Η ανάδυση των ελίτ του νότου τεκμηριώνεται αρχαιολογικά με την τυχαία ανακάλυψη του τάφου ενός αξιωματούχου στο Ιγκμπο-Ούκβου κοντά στον ποταμό Νίγηρα. Εκεί βρέθηκαν δύο μεγάλα ορθογώνια ορύγματα, που το πρώτο ήταν ο τάφος ενός αρχηγού ντυμένου με τα εμβλήματα της εξουσίας του, ενώ το δεύτερο όρυγμα δίπλα, περιείχε άλλα πλούσια κτερίσματα και τα υπολείμματα μιας λάρνακας. Η επεξεργασία του χαλκού στο δοχείο μέσα σε σχοινένιο δίκτυ, δείχνει την αξιοσημείωτη δεξιότητα που είχαν κατακτήσει οι ιθαγενείς χειροτέχνες της Δυτικής Αφρικής ήδη τον 8ο ή τον 9ο μ.Χ. αιώνα.

Τους αιώνες μετά το 1200 τα κράτη και τα αστικά κέντρα της Δυτικής Αφρικής αναπτύχθηκαν σε πρωτόγνωρη κλίμακα. Ο κρίσιμος παράγοντας εξακολούθησε να είναι το εμπόριο και η επικοινωνία με τους μουσουλμάνους εμπόρους της Βόρειας Αφρικής ήταν κεφαλαιώδους σημασίας. Πράγματι, ώς το 1350 περίπου, τουλάχιστον τα δύο τρίτα των παγκόσμιων προμηθειών σε χρυσό προέρχονταν από τη Δυτική Αφρική. Η άνοδος και η πτώση των βασιλείων της σαβάνας μπορεί γενικά να αποδοθεί στις μεταβαλλόμενες οικονομικές και πολιτικές συνθήκες. Στα δυτικά η αυτοκρατορία του Μάλι αντλούσε τη δύναμή της από τον έλεγχο της καμπής του Νίγηρα και τις σημαντικές εμπορικές πόλεις που βρίσκονταν εκεί. Το Μάλι ήταν μια τεράστια αυτοκρατορία, τόσο πλούσια, ώστε όταν ο βασιλιάς Μάνσα-Μούσα πήγε να προσκυνήσει στη Μέκκα, το 1324, η ποσότητα χρυσού που, αυτός και η συνοδεία του, πήραν μαζί τους για το ταξίδι προκάλεσε την υποτίμηση του νομίσματος του Καΐρου. Ομως η εκμετάλλευση νέων κοιτασμάτων χρυσού στο Ακάν προκάλεσε τη μετατόπιση των εμπορικών δρόμων ανατολικότερα και το Μάλι υποσκελίστηκε από το Σονγκάι. Στα ίδια χρόνια, ακόμη πιο ανατολικά εμφανίσθηκε το ισχυρό κράτος του Μπόρνο, που περιλάμβανε το προγενέστερο βασίλειο του Κανέμ και είχε ως κέντρο του τη λίμνη Τσαντ. Οι βασιλείς Κανούρι του Μπόρνο, γνωστοί ως *μάις,* αποδείχτηκαν μια από τις μακροβιότερες δυναστείες της ιστορίας, που εκθρονίστηκε μόλις τον 19ο αιώνα

Τα εντυπωσιακά πλινθόχτιστα τζαμιά στις μεγαλύτερες πόλεις αυτών των κρατών της σαβάνας, όπως στη Γιέννε και στο Τιμπουκτού, μαρτυρούν τη διάδοση του ισλαμισμού στις ηγετικές και εμπορικές τάξεις του 13ου και του 14ου αιώνα. Πολλά από τα τζαμιά αυτά χτίστηκαν με βασιλική χορηγία.

Στα τέλη του Μεσαίωνα, όταν η Δυτική Ευρώπη περνούσε κρίση μετά τις καταστροφές της πανούκλας και του Εκατονταετούς Πολέμου, τα Μαύρα Βασίλεια του δυτικού και κεντρικού Σουδάν βρίσκονταν σε ακμή. Ορισμένοι αφρικανοί βασιλείς, όπως ο Μάνσα-Μούσα και ο Σόννι Αλι, έγιναν πασίγνωστοι στο Ισλάμ και στη Χριστιανοσύνη για τον πλούτο, τη λάμψη τους και τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα των υπηκόων τους. Οι πρωτεύουσές τους ήταν τεράστιες τειχισμένες πόλεις, κατάμεστες από εμπόρους κάθε εθνικότητας. Δίπλα στα μουσουλμανικά τεμένη άνοιξαν πανεπιστήμια (λ.χ. στο Τιμπουκτού και στη Γιέννε) που προσέλκυσαν ποιητές και λογίους από πολύ μακριά. Η διακυβέρνηση αυτών των αφρικανών βασιλέων συναντούσε ευρεία αποδοχή και επιβαλλόταν με ένα μείγμα στρατιωτικής ισχύος και διπλωματίας, που περιλάμβανε και τις γαμήλιες συμμαχίες με τοπικούς αρχηγούς. Βασιλικοί δικαστές απένεμαν δικαιοσύνη και βασιλικές γραφειοκρατίες καθόριζαν τη φορολογία και έλεγχαν το εμπόριο, που είχε ζωτική σημασία γι' αυτές τις αυτοκρατορίες της σαβάνας.

Νοτιότερα, επίσης, σημειώθηκαν δραματικές εξελίξεις τον 13ο, 14ο και 15ο αιώνα, αν και η έλλειψη ιστορικών πηγών μας δυσκολεύει να τις παρακολουθήσουσουμε λεπτομερώς. Είναι ωστόσο σαφές ότι εμφανίστηκε μια σειρά νέων ισχυρών κρατών που ο πλούτος τους βασιζόταν τόσο στον χρυσό του Ακάν όσο και σ' ένα πλήθος άλλων προϊόντων, όπως καρπούς κόλας, ελεφαντόδοντο και σκλάβους. Παράλληλα με τη διαμόρφωση των βασιλείων και την άνθηση της οικονομίας, εμφανίστηκαν και οι πρώτες πόλεις και κωμοπόλεις στη ζώνη του δάσους. Στο ίδιο το Ακάν υπήρχαν πολλά κρατίδια ενώ οι πόλεις Μπόνο Μάνσο και Μπέγκο έγιναν γνωστές ως σημαντικά πολιτικά κέντρα. Το Μπέγκο, που κατοικήθηκε από το 1400 ώς το 1750, ήταν μια αγορά που λειτούργησε σαν κέντρο συγκέντρωσης του χρυσού και είχε στενούς δεσμούς με την αυτοκρατορία του Μάλι, ιδιαίτερα με τη μεγάλη εμπορική πόλη Γιέννε. Ηταν χωρισμένη σε συνοικίες, μεταξύ των οποίων μία για τους ντόπιους τεχνίτες και μία για τους ξένους εμπόρους από το βορρά. Οι εξωτερικές οικονομικές σχέσεις της πόλης αντικατοπτρίζονται άμεσα στο σύστημα ζύγισης. Αρχικά στη βασιλική αυλή του Μπέγκο χρησιμοποιούνταν ισλαμικά σταθμά, απόδειξη της σημασίας των εμπορικών δρόμων που περνούσαν από το Μπέγκο προς τα ισλαμικά εμπορικά κέντρα της σαβάνας και του σαχέλ κι από εκεί προς τη Σαχάρα και τη Μεσόγειο. Ωστόσο, ώς το 1500, τα ισλαμικά σταθμά είχαν αντικατασταθεί από τα

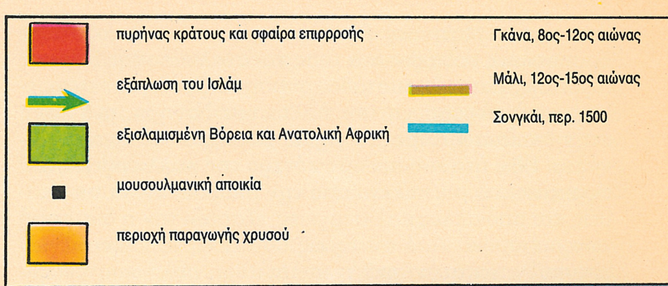

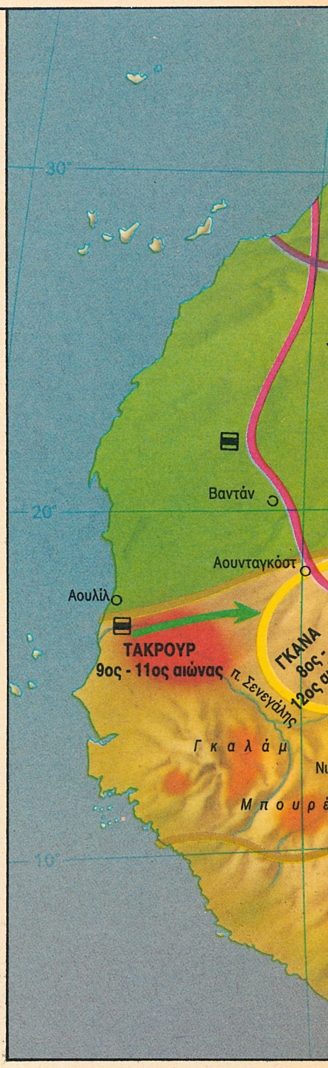

ΕΠΑΦΕΣ ΜΕ ΤΟ ΙΣΛΑΜ
Το μεγάλο τζαμί στην Γιέννε (*κάτω*), την εμπορική πόλη που ιδρύθηκε στην αρχή του 14ου αιώνα στον ποταμό Νίγηρα, στο Μάλι, είναι τεκμήριο της επιρροής του Ισλάμ. Οι εμπορικές επαφές μεταξύ των υποσαχαρίων κρατών και των ισλαμικών χωρών της μεσογειακής ακτής έγιναν δυνατές χάρη στα καραβάνια από καμήλες, που περιλάμβαναν κάποτε μέχρι 12.000 ζώα (*κάτω κέντρο*).

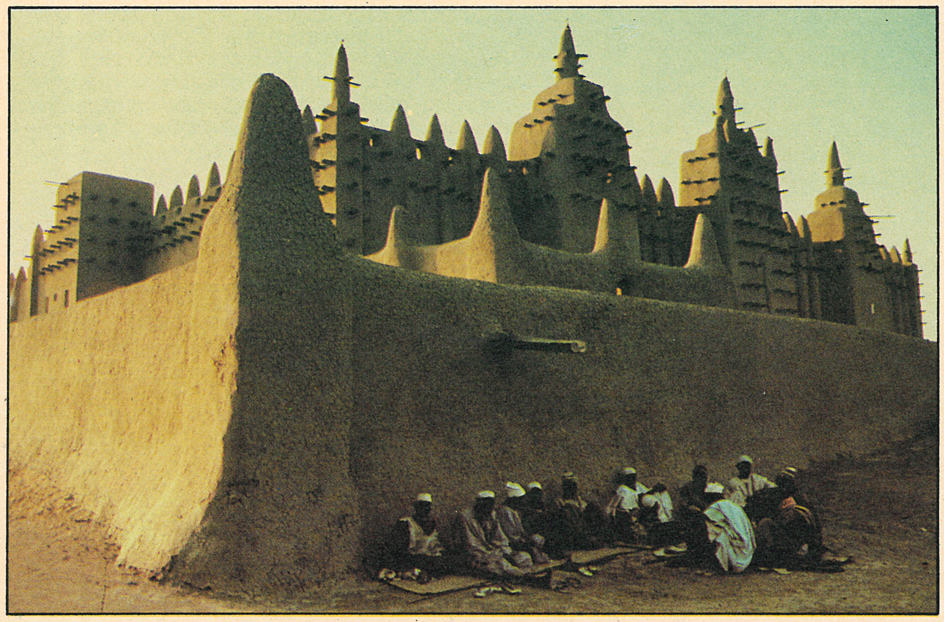

ΓΙΕΝΝΕ ΓΙΕΝΟ: ΜΙΑ ΠΡΩΙΜΗ ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΗ
Η Γιέννε Γιένο, πάνω σ' ένα νησί του Νίγηρα, είναι η παλαιότερη γνωστή πόλη νότια της Σαχάρας. Πρωτοκατοικήθηκε το 200 περ. π.Χ. από ανθρώπους που γνώριζαν τη χρήση του σιδήρου, άρχισε να πυκνοκατοικείται το 400 περ. μ.Χ. κι έφτασε στην ακμή της 500 χρόνια αργότερα. Το πλίνθινο τείχος της (400-800 μ.Χ.), πλάτους 11 μ. και μήκους 2 χλμ., περιέβαλλε στρογγυλά και ορθογώνια σπίτια από νωπές πλίνθους *(σχεδιάγρ. δεξιά)*. Η εύφορη ιλύς του δέλτα του Νίγηρα επέτρεπε καλλιέργειες για τη διατροφή του πληθυσμού. Η θέση της ευνοούσε το εμπόριο και μεγάλος όγκος αγαθών μεταφερόταν εύκολα από το ποτάμι. Η Γιέννε Γιένο ήταν ήδη ακμάζον κέντρο πριν την άφιξη των μουσουλμάνων εμπόρων τον 8ο αι. Το 1300 περ. οι ηγεμόνες της προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ και ίδρυσαν τη νέα πόλη Γιέννε, στα βόρεια.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΦΡΙΚΗ: ΟΙ ΜΕΓΑΛΕΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΕΣ

Λίγα φυσικά λιμάνια υπάρχουν στην Αφρική νοτίως της Σαχάρας. Ετσι οι εσωτερικές γραμμές επικοινωνίας για τη διακίνηση του εμπορίου και των ιδεών ήταν πιο σημαντικές από τους θαλασσινούς δρόμους, με εξαίρεση την Ερυθρά Θάλασσα και μέρος της ακτής της Ανατολικής Αφρικής. Με αυτή την έννοια η μεσαιωνική ιστορία της Αφρικής ήταν πολύ διαφορετική από εκείνη της Ευρώπης. Ολες οι μεγάλες αυτοκρατορίες της Αφρικής, που εμφανίστηκαν και άκμασαν την περίοδο μεταξύ 900 και 1500, ήταν κράτη ηπειρωτικά, συχνά στην καρδιά της ηπείρου. Αντίθετα από την Ευρώπη, η Αφρική έτεινε ν' αναπτύσσεται στην ενδοχώρα.

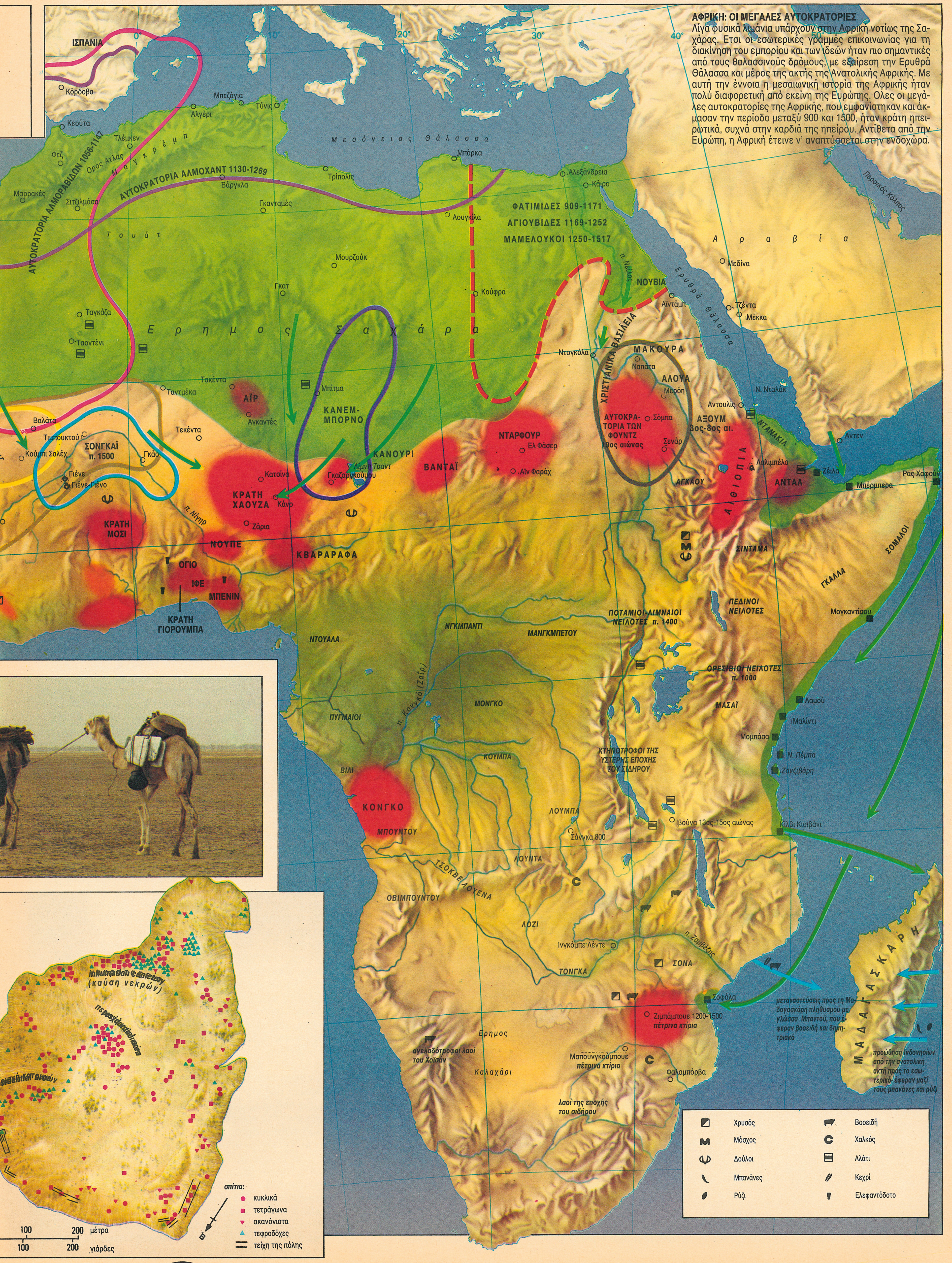

ευρωπαϊκά που έφεραν οι Πορτογάλοι έμποροι. Η άφιξη των πορτογαλικών πλοίων στη δυτικοαφρικανική ακτή διέλυσε το παραδοσιακό εμπόριο μέσω της Σαχάρας, προσφέροντας νέες σημαντικές διεξόδους για τις εξαγωγές προς νότον.

Στη Νιγηρία το πιο σημαντικό βασίλειο του νότου αυτή την περίοδο ήταν το Μπενίν. Ιδρύθηκε τον 11ο ή 12ο αιώνα κι είχε ως κέντρο του τη μεγάλη πόλη του Μπενίν, όπου ο Ομπα, ο πολιτικός και θρησκευτικός αρχηγός, ζούσε με την αυλή του. Η οικονομία του Μπενίν ήταν βασισμένη στο εμπόριο, ιδιαίτερα στο δουλεμπόριο, αρχικά με τα βόρεια βασίλεια της σαβάνας και αργότερα με τους Ευρωπαίους στα παράλια. Η πόλη περιβαλλόταν από τεράστια χωματουργικά έργα που περιλάμβαναν και ένα εσωτερικό δίκτυο οχυρώσεων με 17 μέτρα απόσταση από τον πυθμένα του ορύγματος ώς την κορυφή του προμαχώνα. Η κατασκευή οχυρώσεων τέτοιας κλίμακας πρέπει να απαίτησε πολλή εργασία και δείχνει ανάγλυφα την εξουσία που ασκούσαν οι Ομπα. Τα πιο εντυπωσιακά, ίσως, ευρήματα του βασιλείου του Μπενίν είναι τα ορειχάλκινα κεφάλια, μερικά από τα οποία χρονολογούνται στον 15ο αιώνα Είναι όμοια με προγενέστερα ορειχάλκινα ή κεραμικά κεφάλια από το Ιφέ και απεικονίζουν τους Ομπα, φυλάρχους, αυλικές τελετές, κυνηγούς, εμπόρους, ακόμα και Πορτογάλους στρατιώτες. Τα πιο πολλά από τα κεφάλια του Μπενίν τα πήραν Ευρωπαίοι άποικοι τον 19ο αιώνα και τα δώρησαν σε μουσεία της Δύσης, με αποτέλεσμα ελάχιστα να απομείνουν στη Νιγηρία. Μόλις πρόσφατα μερικά απ' αυτά τα κεφάλια επιστράφηκαν στην πατρίδα τους.

Το βασίλειο του Prester John

Ενώ η έρημος Σαχάρα απομόνωνε τη Δυτική Αφρική από τους κλασικούς πολιτισμούς της Ελλάδας και της Ρώμης, η Ανατολική Αφρική ήταν αποκλεισμένη από βουνά και βάλτους. Ενα από τα πιο εντυπωσιακά χαρακτηριστικά της αφρικανικής ιστορίας είναι ο περιορισμός της αιγυπτιακής επίδρασης στο βόρειο μέρος της μεγάλης κοιλάδας του Νείλου. Είναι σαφές ότι ισχυρή αιγυπτιακή επίδραση υπέστη το Σουδάν, τουλάχιστον μέχρι τη συμβολή του Κυανού και του Λευκού Νείλου στο Χαρτούμ. Πιο πέρα όμως υπήρχαν φυσικά εμπόδια, τα υψίπεδα της Αιθιοπίας και το έλος Σουντ. Ετσι οι ιθαγενείς πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν στην Αιθιοπία ώφειλαν περισσότερα στους δεσμούς τους με την Αραβία παρά με την Αίγυπτο.

Ωστόσο, το πρώτο μεγάλο βασίλειο που εμφανίστηκε στην Ανατολική Αφρική επωφελήθηκε πολύ από τις εμπορικές επαφές με τις πλούσιες πόλεις της Αιγύπτου και της Ανατολικής Μεσογείου. Οι πολιτισμικές επαφές ενισχύθηκαν από τη ζήτηση για το λιβάνι, το μύρο και τα αρωματικά βότανα της νότιας Αραβίας και της Σομαλίας. Ιδιαίτερα στην Αίγυπτο το λιβάνι χρησιμοποιούνταν σε θρησκευτικές τελετές και στην ταρίχευση, ενώ το μύρο ήταν περιζήτητο στη Μέση Ανατολή για την παρασκευή ακριβών αρωμάτων και καλλυντικών. Αρχικά το λιβάνι και το μύρο διακινούνταν με καραβάνια από καμήλες στους χερσαίους δρόμους από τη νότια Αραβία μέσω της Μέκκας και της Μεδίνας στην Πέτρα, την Ιορδανία και τη Μεσόγειο. Αλλά με την πρόοδο της ναυσιπλοΐας, σημαντικό μέρος του εμπορίου άρχισε να διενεργείται διά θαλάσσης και η εξέλιξη αυτή έδωσε τη μεγάλη ευκαιρία στους πρώτους πολιτισμούς της Αιθιοπίας. Ενα μεγάλο βασίλειο αναπτύχθηκε στην άκρη της Ερυθράς Θάλασσας γύρω από την πρωτεύουσα Αξούμ. Ηδη τον 4ο μ.Χ. αιώνα είχε γίνει η κυρίαρχη εμπορική δύναμη στην περιοχή, με στόλους εμπορικών πλοίων που διέσχιζαν τις θάλασσες όχι μόνο προς την είσοδο της Ερυθράς Θάλασσας, αλλά και προς την Περσία, την Ινδία και τη Ζανζιβάρη. Η Αξούμ λειτουργούσε τόσο ως εξαγωγέας ελεφαντόδοντου και άλλων προϊόντων της Ανατολικής Αφρικής, όσο και ως μεσάζων στο θαλάσσιο εμπόριο ανάμεσα στον κόσμο της Μεσογείου και τις αγορές μπαχαρικών της Ινδίας. Τον 4ο αιώνα οι βασιλείς της Αξούμ προσηλυτίστηκαν στον Χριστιανισμό και από τότε συνομολογήθηκαν διπλωματικοί δεσμοί μεταξύ του ισχυρού αυτού κράτους και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αν και η Αξούμ διατήρησε πάντα κάποια πολιτική και θρησκευτική αυτονομία.

Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΦΡΙΚΗ
Η χριστιανική Εκκλησία άκμασε στη μεταρωμαϊκή Αίγυπτο και εξαπλώθηκε νοτιότερα, γύρω στο 300 μ.Χ., ριζώνοντας στην Αιθιοπία του Αξούμ, που θεωρούνταν μία από τις μεγάλες αυτοκρατορίες στον κόσμο. Οι ηγεμόνες του Αξούμ ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν από τον Σολομόντα και τη βασίλισσα του Σαβά. Ο χριστιανική πίστη του Αξούμ, ενώ οι γείτονές του στράφηκαν στο Ισλάμ, ήταν η αιτία της απομόνωσης και της βαθμιαίας του παρακμής. Για ν' αποφευχθεί αυτό, το κέντρο εξουσίας μετακινήθηκε νοτιότερα στη Λαλιμπέλα, όπου περί το 1200 κατασκευάστηκαν 10 μεγάλες εκκλησίες λαξευμένες σε βράχο, που λειτουργούν ώς τις μέρες μας. Απομονωμένη από τον υπόλοιπο χριστιανικό κόσμο επί πολλούς αιώνες, η Αιθιοπία διατήρησε την πίστη της και το κοπτικό τελετουργικό. Η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου στη Λαλιμπέλα (*πάνω*) λαξεύθηκε σε συμπαγή βράχο. Η βάση του βράχου πελεκήθηκε και ανοίχτηκε τάφρος 12 μ. Κατόπιν το τεράστιο κομμάτι πέτρας που έμεινε στο μέσον λαξεύθηκε σε σχήμα ελληνικού σταυρού· ύστερα αφαιρέθηκε το εσωτερικό του και διακοσμήθηκε. Η οροφή της εκκλησίας βρίσκεται στο ύψος του εδάφους.

Το βασίλειο της Αξούμ άκμασε για περισσότερα από 500 χρόνια, από τον 3ο ώς τον 8ο μ.Χ. αιώνα, και έθεσε τα θεμέλια ενός μακρόβιου χριστιανικού πολιτισμού που ενέπνευσε στην Ευρώπη του Μεσαίωνα το θρύλο του Prester John, ενός ισχυρού χριστιανού προστάτη που κυβερνούσε μια μυστηριώδη και εξωτική χώρα. Η πραγματικότητα ήταν λιγότερο εντυπωσιακή: η άνοδος του Ισλάμ τον 7ο αιώνα άρχισε γρήγορα να απειλεί την υπεροχή του βασιλείου της Αξούμ και μια επιδρομή κατά της Τζέντας, του λιμανιού της Μέκκας, το 702 προκάλεσε τη μουσουλμανική εκδίκηση. Η δυναστεία της Αξούμ κατάφερε να επιβιώσει για άλλα 200 χρόνια, τελικά όμως έσβησε τον 10ο αιώνα. Αλλά η χριστιανική παράδοση αποδείχθηκε πιο ανθεκτική, παρά τις ισλαμικές εισβολές από την κοιλάδα του Νείλου και την Ερυθρά Θάλασσα. Μια καινούργια χριστιανική δυναστεία εγκαθίδρυσε την πρωτεύουσά της στη Λαλιμπέλα τον 12ο αιώνα ενώ κατασκευάστηκαν πολλές αξιόλογες εκκλησίες λαξευμένες στο βράχο τους επόμενους αιώνες, οι σημαντικότερες από τις οποίες βρίσκονται στην πρωτεύουσα.

Η χριστιανική Αιθιοπία επιβίωσε, σε απομόνωση ωστόσο, περιτριγυρισμένη από εχθρικές ισλαμικές δυνάμεις. Νοτιότερα, κατά μήκος της ακτής της Ανατολικής Αφρικής, κυρίαρχη θρησκεία ήταν το Ισλάμ και όχι ο Χριστιανισμός. Αραβες έμποροι άρχισαν να συναλλάσσονται και να εγκαθίστανται εκεί τον 9ο αιώνα, δημιουργώντας πλούσιες εμπορικές κωμοπόλεις όπως τη Μάντα, που εξήγε ξύλο ριζοφόρου και πιθανώς σίδηρο και ελεφαντόδοντο, και εισήγε λεπτοδουλεμένα κεραμικά και άλλα είδη πολυτελείας. Μέχρι τον 13ο αιώνα τα πρωτεία πέρασαν από τη Μάντα στην Κίλβα, όπου κτίσματα από πέτρες και ασβεστοκονίαμα άρχισαν να αντικαθιστούν τα προγενέστερα από καλαμωτές και λάσπη. Ενα εντυπωσιακό παλάτι, το «Χουχούνι Κούμπα» χτίστηκε για την αραβική δυναστεία που κυβερνούσε αυτό το μεγάλο εμπορικό λιμάνι. Οπως η Μάντα πριν, έτσι και η Κίλβα εξαρτιόταν πάρα πολύ από τις εξαγωγές πρώτων υλών της Ανατολικής Αφρικής, όπως χρυσού, ελεφαντόδοντου, κεράτων, δερμάτων, ταρταρούγας και δούλων από το εσωτερικό. Τα προϊόντα αυτά ανταλλάσσονταν στην Αραβία και την Ινδία με κινέζικα και αραβικά κεραμικά, γυάλινες χάντρες και υφάσματα, που εισάγονταν στο εσωτερικό.

ΙΓΚΜΠΟ ΟΥΚΒΟΥ: ΕΝΑ ΑΦΡΙΚΑΝΙΚΟ ΤΑΦΙΚΟ ΜΝΗΜΕΙΟ
Το Ιγκμπο Ούκβου ήταν ο τόπος ταφής κάποιου αξιωματούχου ενός μικρού βασιλείου του 8ου-9ου αι., κοντά στην εκβολή του Νίγηρα. Ο νεκρός τοποθετήθηκε αρχικά σε ξύλινο ταφικό θάλαμο, με όλα τα διάσημα του αξιώματός του, κάλυμμα κεφαλής στολισμένο με χάντρες, χάλκινο στέμμα, κάλυμμα του στήθους, περισφύρια, περιβραχιόνια και σειρές από χάντρες. Ηταν καθιστός και κρατούσε ξεμυγιαστήρι. Αλλα πέντε σώματα, πιθανόν δούλων, τοποθετήθηκαν πάνω από τον θάλαμο. Με τον καιρό το ξύλο αποσαθρώθηκε, ο θάλαμος διαλύθηκε και λείψανα και κτερίσματα έγιναν ένας άτακτος σωρός. Στο Ιγκμπο Ούκβου βρέθηκε επίσης ένα ιερό ή αποθήκη που περιείχε πολλά τελετουργικά αντικείμενα, όπως μια ορειχάλκινη βάση βωμού κι ένα δοχείο με σχοινένιο δίχτυ. Τα αντικείμενα είναι αφρικανικού στιλ, αν και μερικά είχαν εισαχθεί από μακριά, όπως από την Περσία ή την Ινδία.

Ιγκμπο Ούκβου: ένας βασιλικός τάφος

1 ελεφαντόδοτο
2 χάλκινη ροδέλα με διακοσμήσεις
3 στέμμα
4 χάλκινος δίσκος με διακοσμήσεις
5 κάλυμμα στήθους
6 χάλκινα περισφύρια
7 χάλκινη ταινία
8 κρανίο
9 κύκλος σπειροειδών χάλκινων εξοχών πάνω σε ξύλο
10 περιβραχιόνια με χάντρες
11 χάλκινη λαβή δοχείου από κολοκύθα
12 χάλκινη λαβή βεντάλιας
13 ορειχάλκινη λαβή ξίφους
14 σιδερένια καρφιά και στραβόκαρφα

ΑΡΧΑΙΑ ΝΗΓΗΡΙΑΝΗ ΤΕΧΝΗ
Α *Προσωπείο από το ανάκτορα του Ιφέ. Το ύφος είναι νατουραλιστικό, όπως σε πολλά αγαλματίδια του Ιφέ, αλλά το παράδοξο σ' αυτό είναι ότι πρόκειται για πραγματικό προσωπείο με σχισμές στη θέση των ματιών και τρύπες για να προστεθούν μαλλιά και γένια. Πιθανολογείται ότι απεικονίζει έναν από τους πρώτους βασιλείς του Ιφέ, τον Ομπαλουφόν, 12ος περ. αι. μ.Χ., χαλκός, ύψος 33 εκ.* **Β** *Ορειχάλκινο διακοσμημένο δοχείο από το Ιγκμπο-Ούκβου, στα ανατολικά του Νίγηρα. Παριστάνει αγγείο νερού πάνω σε βάση, και τα δύο μαζί κλεισμένα σε δίχτυ από σχοινί. Κράμα ορείχαλκου και μολύβδου, αποτελείται από τρία ανεξάρτητα μέρη. 10ος αι. περ. μ.Χ., ύψος 33,3 εκ.* **Γ** *Ειδώλειο της θεότητας Εσου των Γιουρούμπα, που προσωποποιεί το πνεύμα του απρόβλεπτου, από την Ιγκμπάγια, 12ος αι. περ. μ.Χ., πέτρα, ύψος 61 εκ.* **Δ** *Λαβή βεντάλιας από τον νεκρικό θάλαμο του Ιγκμπο-Ούκβου, αποτελούσε μέρος των διακριτικών κάποιου αξιωματούχου. Αρχικά στις τρύπες γύρω στο ημικύκλιο είχαν προσαρμοστεί φτερά. 10ος αι. περ. μ.Χ., χαλκός, ύψος 56,4 εκ.*

Το αραβικό εμπόριο επιτάχυνε δραστικά την κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του εσωτερικού. Οπως και στη Δυτική Αφρική, τις πρώτες ισλαμικές εμπορικές εγκαταστάσεις ακολούθησε σύντομα η ανάπτυξη συγκεντρωτικών καρτών στις περιοχές των δασών απ' όπου αντλούνταν οι πολύτιμες πρώτες ύλες. Το εμπόριο στο εσωτερικό της Ανατολικής Αφρικής σύντομα κατέληξε στα χέρια μιας ισχυρής ελίτ που έλεγχε την εξαγωγή των πρώτων υλών στα παράλια και που χρησιμοποιούσε τόσο εισαγόμενα προϊόντα, όσο και μεταλλικά είδη ντόπιας παραγωγής για να δηλώσει το κύρος και την κοινωνική της θέση. Σε μέρη όπως το Ινγκόμπε Ιλέντε ο χαλκός χυνόταν σε σταυρόσχημα καλούπια και οι σταυρόσχημες ράβδοι που παράγονταν ανταλλάσσονταν ευρέως και μάλλον χρησιμοποιούνταν ως είδος νομίσματος. Οι εντυπωσιακοί πέτρινοι περίβολοι στη Μεγάλη Ζιμπάμπουε ήταν μάλλον οι έδρες των ηγετικών ομάδων που έλεγχαν την παραγωγή και εξαγωγή του χρυσού από το υψίπεδο της Ζιμπάμπουε. Η Μεγάλη Ζιμπάμπουε ήταν αναμφίβολα η μεγαλύτερη εγκατάσταση αυτού του τύπου, καλύπτοντας έκταση περίπου 40 εκταρίων, πριν την παρακμή της τον 15ο αιώνα, ενώ υπήρχαν περισσότεροι από εκατό παρόμοιοι πέτρινοι περίβολοι στην περιοχή. Μερικοί στέγαζαν μόνο μια οικογένεια, ενώ άλλοι, όπως οι Τσουμνούνγκβα και Μανεκβένι, ήταν περιφερειακές πρωτεύουσες. Ολοι μαζί σχημάτιζαν ένα ολοκληρωμένο εμπορικό σύστημα που συνδεόταν με τα παράλια. Αλλες ενδείξεις κοινωνικής αλλαγής μαρτυρούνται στα ταφικά μνημεία της Σάνγκα του Ζαΐρ. Πριν το 1300 οι τάφοι αυτού του νεκροταφείου περιείχαν κεραμικά και μεταλλικά αντικείμενα, μεταξύ των οποίων και χάλκινα κοσμήματα. Το μέταλλο εξορυσσόταν περίπου 300 χιλιόμετρα νοτιότερα, στο Κανσάνσι και στο Κιπούσι. Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα όμως αυτά τα κτερίσματα συμπληρώθηκαν με άλλα αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία συναντάμε σιδερένια γκονγκ, που θεωρούνται ακόμα παραδοσιακά σύμβολα βασιλικής εξουσίας στην περιοχή.

Η ομοιότητα ανάμεσα στην εξέλιξη της Δυτικής και της Ανατολικής Αφρικής είναι εντυπωσιακή, καθώς τα πρώτα σκιρτήματα του πολιτισμού ακολούθησε η έντονη επιρροή των μουσουλμάνων εμπόρων από πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές. Σ' αυτή τη διαδικασία η έρημος Σαχάρα και ο Ινδικός Ωκεανός διαδραμάτισαν παραπλήσιους ρόλους, αφού και οι δύο λειτουργούσαν ως ε-

Η ΜΕΓΑΛΗ ΖΙΜΠΑΜΠΟΥΕ
Η Μεγάλη Ζιμπάμπουε είναι ο μεγαλύτερος και γνωστότερος πέτρινος περιβόλος στην Ανατολική Αφρική και χρονολογείται μεταξύ 10ου και 15ου αι. μ.Χ. Ο κύριος περίβολος, το Ελλειπτικό Κτίσμα, είναι η μεγαλύτερη λίθινη κατασκευή της περιόδου αυτής που βρέθηκε στην υποσαχάρια Αφρική και ίσως ήταν κατοικία του αρχηγού και των συγγενών του. Εδώ βρέθηκαν είδη πολυτελείας, όπως κινέζικα και ισλαμικά κεραμικά, όστρακα κοχυλιών και χάντρες από παράλιες πόλεις, όπως η Κίλβα, που μάλλον μετέφεραν έμποροι Σουαχίλι από τον ποταμό Σάμπι. Η Μεγάλη Ζιμπάμπουε προμήθευε τους οικισμούς των παραλίων με πρώτες ύλες, κυρίως χρυσό, χαλκό, ψευδάργυρο και σίδηρο. Οι ντόπιοι ηγεμόνες πιθανότατα επέβαλαν φορολογία σε τρόφιμα, αγαθά και εργασία στους γύρω αγροτικούς πληθυσμούς. Ο οικισμός παρήκμασε περ. το 1450 μ.Χ.
Μεγάλη Ζιμπάμπουε *(κάτω).* **1 Ερείπια κτισμάτων πάνω και γύρω από μεγάλους βράχους γρανίτη στον λόφο** που περιβάλλονται από δύο καμπύλους τοίχους ύψους πάνω από 9 μέτρα, με μονολίθους στην κορυφή τους και μάλλον είχαν τελετουργικό χαρακτήρα. Εδώ βρέθηκαν οι αρχαιότερες εγκαταστάσεις του 10ου μ.Χ. αι. και κίονες από μαλακή πέτρα, πιάτα και μικρά ανθρώπινα ειδώλια. **2 Ελλειπτικό Κτίριο ή Μεγάλος Περίβολος,** πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο όλου του οικισμού, που περιλάμβανε τις καλύβες από *ντάγκα* (πηλό και χαλίκια) του βασιλιά και του περιβάλλοντός του. Ο εξωτερικός τοίχος χτίστηκε αργότερα και, όσο χτιζόταν, μεγάλωνε το ύφος και βελτιωνόταν η ποιότητά του. Στην τελευταία του φάση είχε μήκος 244 μ., πλάτος 5,2 μ. και ύψος 9,8 μ. με τελείωμα από μονολίθους. **3 Κόλουρος κωνικός πύργος,** χτισμένος κατά την τελική φάση, διαμέτρου 5,5 μ. και ύψους 10,4 μ. Πιστευόταν ότι αναπαριστούσε έναν παλιό αρχηγό και ίσως είχε θρησκευτικό χαρακτήρα.
Δεξιά *Η Μεγάλη Ζιμπάμπουε. Σε πρώτο πλάνο το Ελλειπτικό Κτίριο.*

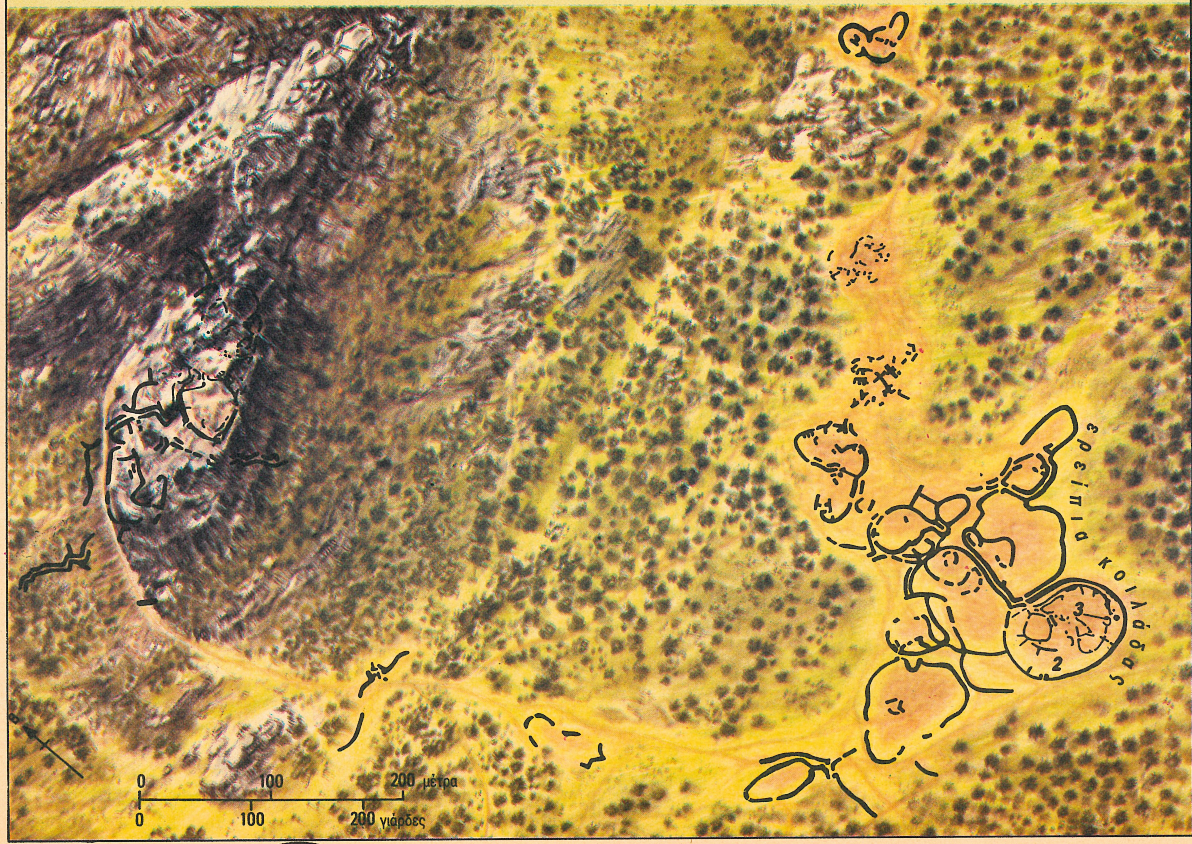

μπόδιο και αύξαναν την αξία των προϊόντων που διακομίζονταν μέσω αυτών. Οι μουσουλμανικές εμπορικές πόλεις της δυτικοαφρικανικής σαβάνας αποτέλεσαν προγεφυρώματα με τον ίδιο τρόπο όπως τα αραβικά λιμάνια στην ακτή της Ανατολικής Αφρικής. Κι ακόμα, και στις δύο περιοχές το αποτέλεσμα δεν ήταν μόνο η ίδρυση νέων ισλαμικών κρατών, αλλά και η ανάπτυξη των πρώτων πραγματικά ιθαγενών πολιτισμών της υποσαχάριας Αφρικής: του Μπενίν, του Ακάν και της Ζιμπάμπουε.

Πολιτισμοί του Νέου Κόσμου: οι μεσαιωνικοί χρόνοι

Αν οι πρώτοι πολιτισμοί της Αφρικής οφείλουν πολλά στο ερέθισμα από τις επαφές με πιο ανεπτυγμένες περιοχές, εκείνοι του Νέου Κόσμου είναι εντελώς αυτοφυή προϊόντα. Είναι αλήθεια ότι οι Βίκινγκς έφτασαν στην ανατολική παραλία της Βόρειας Αμερικής γύρω στο 1000 μ.Χ. και λείψανα μιας εγκατάστασης των Βίκινγκς βρέθηκαν στη Νιουφάουντλαντ. Αλλά η βραχυχρόνια επίδραση των Βίκινγκς περιορίστηκε στο βορειοανατολικό άκρο και δεν επηρέασε τα κράτη και τις πόλεις που αναπτύσσονταν στην Κεντρική και τη Νότια Αμερική. Παρόλα ταύτα, υπήρχαν εντυπωσιακές ομοιότητες με πολιτισμούς του Παλαιού Κόσμου: η εμφάνιση της γραφής, η δημιουργία πόλεων, η μεταλλουργία και οι μνημειώδεις ναοί για τους θεούς. Εκείνο που λείπει, περισσότερο ακόμα απ' ότι στην Αφρική, είναι η τεκμηριωμένη ιστορία. Γνωρίζουμε λίγα πράγματα για την ιστορία των αιώνων αμέσως πριν από την ισπανική κατάκτηση από διηγήσεις και από λίγες επιγραφές και χειρόγραφα στην Κεντρική Αμερική που σώθηκαν. Αλλά για πιο παλιές περιόδους εξαρτώμαστε αποκλειστικά από τη μαρτυρία των ορατών μνημείων και τις πληροφορίες που αποσπούν οι αρχαιολόγοι από το έδαφος.

Η εμφάνιση των Ινκα

Η αυτοκρατορία των Ινκα, το μεγαλύτερο από τα προκολομβιανά κράτη έφτασε σε πλήρη ακμή σε λιγότερο από έναν αιώνα. Γύρω στο 1300 η φυλή εγκαταστάθηκε σ' ένα φαράγγι ψηλά στις Ανδεις του Περού, όπου έχτισε την πρωτεύουσά της, το Κούζκο. Αρχικά ήταν μόνο μια ομάδα ανάμεσα σε άλλες, απασχολημένη διαρκώς με μικροπολέμους, και μόνον όταν στο θρόνο ανέβηκε ο Πατσακούτι Ινκα, το 1438, εγκαθιδρύθηκε το υπερσυγκεντρωτικό κράτος των Ινκα και κατακτήθηκαν μεγάλες περιοχές.

Η αυτοκρατορία των Ινκα στηρίχτηκε σε παραδόσεις προγενέστερων κρατών και πολιτισμών του Περού. Ο πρώτος πολιτισμός των Ανδεων, των Τσαβίν, προηγήθηκε κατά 2.500 χρόνια περίπου και ακολουθήθηκε από ένα φάσμα διαδοχικών λαών και πόλεων. Ανάμεσα στο 500 και το 1000 εμφανίστηκαν δύο αυτοκρατορίες που κυριάρχησαν στο μεγαλύτερο μέρος των κεντρικών και νότιων Ανδεων και σε τμήματα της ακτής. Η πρώτη πήρε τ' όνομά της από την πρωτεύουσά της, την Τιαχουανάκο, μια πολυάνθρωπη πόλη στο άγονο οροπέδιο της Βολιβίας και κέντρο θρησκευτικού προσκυνήματος για όλες τις Ανδεις. Η δεύτερη αυτοκρατορία, των Χουάρι, είχε το κέντρο της πιο βόρεια. Και οι δύο διοίκησαν τις απέραντες περιοχές τους από κέντρα που δημιουργήθηκαν γι' αυτόν τον σκοπό, όπου κυβερνητικοί αξιωματούχοι επόπτευαν μεγάλα δημόσια έργα που εκτελούνταν ως φόρος εργασίας από τους κατοίκους. Αυτά τα συστήματα διοίκησης θα χρησιμοποιούσαν και οι Ινκα.

Πολλά οφείλουν ακόμα οι Ινκα στους Τσιμού, ο εντυπωσιακός πολιτισμός των οποίων κυριάρχησε στη βόρεια ακτή του Περού από το 700 περ. ώς την ήττα τους από τους Ινκα, το 1476. Οι Ινκα ακολούθησαν την αποτελεσματική αποικιακή πολιτική και τα δίκτυα επικοινωνιών των Τσιμού και αφομοίωσαν τις τεχνικές τους της μεταλλοτεχνίας, της υφαντουργίας και της μαζικής παραγωγής κεραμικών.

Καμιά απ' αυτές τις πρώτες αυτοκρατορίες δεν πλησίασε σε κλίμακα τους Ινκα. Στην ακμή της, μεταξύ 1493 και 1525, η αυτοκρατορία των Ινκα κάλυπτε έκταση μήκους περ. 3.500 χλμ. κι έφτανε κατά μέσον όρο τα 320 χλμ. από την ακτή προς το εσωτερικό. Η στρατιωτική επιτυχία των Ινκα οφείλεται στην εκπαίδευση των νεαρών ευγενών που εμποτίζονταν με πολεμικό φρόνημα και στην ύπαρξη ενός ετοιμοπόλεμου στρατού που μπορούσε να επέμβει αστραπιαία σ' όλα τα μέρη της αυτοκρατορίας. Το εκτεταμένο οδικό δίκτυο εξασφάλιζε την ταχύτητα στις επικοινωνίες κι έδινε τη δυνατότητα στα στρατεύματα να φτάνουν σε σημεία ταραχών με ελάχιστη καθυστέρηση. Οι Ινκα άνοιξαν μεγάλους παράκτιους και ορεινούς δρόμους που ενώνονταν σε κόμβους, το συνολικό μήκος των οποίων εκτιμάται σε 40.000 χλμ. Μόνο επίσημοι ταξιδιώτες μπορούσαν να χρησιμοποιούν τους δρόμους και να σταθμεύουν στα 1000 και παραπάνω *τάμπος* ή ταξιδιωτικούς σταθμούς που απείχαν μεταξύ τους μιας μέρας ταξίδι. Πολλοί δρόμοι, κατάλληλοι μόνο για πεζούς και φορτωμένα λάμα, είχαν πλάτος μόνον ενός μέτρου, ενώ οι μεγάλοι δρόμοι είχαν πλάτος μέχρι 16 μέτρα κι επέτρεπαν τη διέλευση στρατευμάτων. Τα μηνύματα μεταφέρονταν από εφεδρικούς δρομείς, που καθένας τους έτρεχε δύο ή τρία χιλιόμετρα και μπορούσαν να καλύψουν περίπου 250 χλμ. την ημέρα. Οι δρόμοι κατασκευάζονταν από επιστρατευμένους εργάτες *μίτ'α*. Ανάμεσα σε γκρεμούς σκάβονταν σήραγγες, σε έλη κατασκευάζονταν υπερυψωμένοι δρόμοι και πάνω από φαράγγια πέτρινες, ξύλινες ή κρεμαστές γέφυρες μήκους μέχρι 70 μέτρα.

Οι δρόμοι αυτοί χρησιμοποιούνταν και για τη μεταφορά τεράστιων φορτίων πάνω στη ράχη ανθρώπων ή λάμα σε περιφερειακές αποθήκες τροφίμων. Στο Χουανάκο Πάμπα οι σιταποθήκες είχαν χωρητικότητα 36 εκατομμυρίων λίτρων δημητριακών και πολλές τέτοιες κωμοπόλεις λειτουργούσαν σαν κέντρα βιοτεχνικής παραγωγής, όπου μεγάλα υφαντουργικά ή κεραμικά εργαστήρια παρήγαν μαζικά αγαθά υψηλής ποιότητας. Μικρά περιθώρια για προσωπική δημιουργία υπήρχαν. Τα κεραμικά των Ινκα λ.χ. έχουν πολύ μικρές διαφορές στο σχήμα ή τη διακόσμηση και είναι όλα ζωγραφισμένα με γεωμετρικά σχέδια σε κανονικά διαστήματα. Τα μεταλλικά και πέτρινα εργαλεία, τα προϊόντα της διακοσμητικής μεταλλοτεχνίας, όπως μικρές μορφές ανθρώπων και ζώων και τα σχέδια των υφασμάτων, όλα είναι ομοιόμορφα.

Οσο αναπτυσσόταν η αυτοκρατορία των Ινκα, καινούργιες κωμοπόλεις χτίζονταν σε νεοκατακτημένες περιοχές. Από αυτές οι κυβερνήσεις αποσπούσαν ως φορολογική πρόσοδο περίπου το 66% της αγροτικής παραγωγής και των μεταποιημένων αγαθών, όπως υφάσματα και μπίρα από καλαμπόκι. Ακόμα εισήγαγαν την υποχρεωτική εργασία σε έργα οδοποιίας, αρδευτικά και αποστραγγιστικά συστήματα, κατασκευή καλλιεργήσιμων αναβαθμίδων, λατομεία και ορυχεία, καθώς και σε μεγάλα έργα κατασκευής κρατικών οχυρών και κωμοπόλεων.

Είναι εκπληκτικό ότι αυτή η σύνθετη γραφειοκρατία δεν διέθετε κανένα είδος γραφής. Τα αρχεία κρατούνταν σε *Κιπούς*, κομμάτια σχοινιού που είχε κόμπους σε σημαίνοντα διαστήματα και τηρούνταν από μια ειδική τάξη διοικητικών αξιωματούχων, τους *Κιπουκαμαγιόκ*. Αυτά τα κατάστιχα φόρων και εισφορών βασίζονταν σ' ένα δεκαδικό σύστημα υπολογισμού. Μπορεί ωστόσο να χρησίμευαν και ως μνημονοτεχνικά μέσα για ιστορικές και μορφωτικές πληροφορίες.

Η αυστηρά ρυθμισμένη κοινωνική ιεραρχία του κράτους των Ινκα είχε τη μορφή πυραμίδας. Στην κορυφή βρισκόταν ο Σάπα Ινκα, ο απόλυτος μονάρχης, πολιτικός, θρησκευτικός και στρατιωτικός ηγέτης. Πίστευαν

ΟΙ ΙΝΚΑ
Η πρωτοφανής επέκταση *(ένθετο στον χάρτη δεξιά)*, ο πλούτος και η επιτυχία της αυτοκρατορίας των Ινκα, οφείλονται τόσο στην ικανότητά τους να μαθαίνουν από τους προκατόχους τους —τους πρώτους πολιτισμούς των Ανδεων και τους Τσιμού— όσο και στην πολεμική αρετή και την καλά οργανωμένη πολιτική και κοινωνική τους δομή. Τα λείψανα του πολιτισμού τους μαρτυρούν εξαιρετική εργατικότητα, ενεργητικότητα και προσοχή στη λεπτομέρεια. Η μικρή κωμόπολη του Μάτσου Πίτσου *(κάτω)*, βρίσκεται περίπου 70 χλμ. βορειοδυτικά της πρωτεύουσας των Ινκα Κούζκο, πάνω σε μια κορυφογραμμή που περιβάλλεται από τον ποταμό Ουρουμπάμπα, σε βάθος 610 μέτρων. Η κωμόπολη χτίστηκε από εργάτες *(μίτ'α)* που λάξεψαν επίπεδες βάσεις στο βράχο για να χτίσουν πάνω τους μεγάλους ναούς. Μια σειρά από μικρές πλατείες εκτείνονταν πάνω στο διάσελο, ενώ οι απότομες πλαγιές είχαν διαμορφωθεί σε αναβαθμίδες για καλλιέργεια και για την ανέγερση μικρών σπιτιών με αχυρένιες στέγες.

Α *«Γάντι ταφής» των Τσιμού, ένα από ζεύγος που προέρχεται από πλούσιο τάφο, με έκτυπα σχέδια πολεμιστών και πουλιών. Φέρει αργυρά νύχια. 14ος αιώνα, έλασμα χρυσού.* **Β** *Τελετουργικό μαχαίρι ή τούμι. Η λαβή έχει τη μορφή άνδρα με πλούσια ενδύματα, κάλυμμα κεφαλής και μεγάλα στρογγυλά ενώτια, σύμβολο υψηλής κοινωνικής θέσης. Ρυθμός Σικάν, 1200 - 1400, χρυσός και τυρκουάζ.*

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

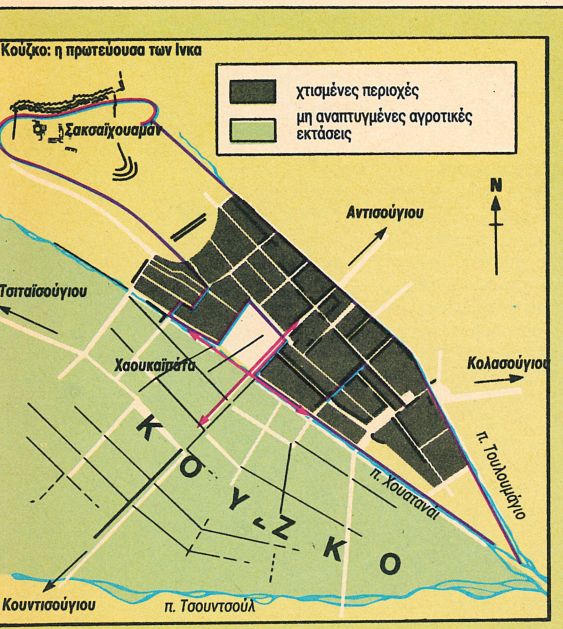

ΚΟΥΖΚΟ: Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΩΝ ΙΝΚΑ

Το Κούζκο οργανώθηκε σε μητρόπολη μετά το 1438. Οι δρόμοι σχεδιάστηκαν ώστε να σχηματίζουν το περίγραμμα ενός γιγάντιου αιλουροειδούς, γύρω από ένα κεντρικό ιερό άξονα (Χουακαϊπάτα). Το φρούριο του Σακσαϊχουαμάν σχηματίζει το κεφάλι.

Τα χρώματα στον χάρτη δείχνουν πολιτισμικές περιοχές, όπως ορίζονται από την σύγχρονη ανθρωπολογία, που ταξινομούν το πλήθος των ιθαγενών κοινωνιών (από τις οποίες λίγες μόνο φαίνονται εδώ). Στο εσωτερικό κάθε περιοχής υπήρχε ομοιότητα ως προς το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό σύστημα.

Η ΑΜΕΡΙΚΗ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ

Πριν ν' αρχίσει η κατάκτηση της Αμερικής από τους Ευρωπαίους, περί το 1500, οι ιθαγενείς κάτοικοι ήταν κατανεμημένοι σε περισσότερες από χίλιες ανεξάρτητες κοινωνίες που ανήκαν σε τουλάχιστον είκοσι μη συγγενείς γλωσσικές οικογένειες. Στο ένα άκρο βρίσκονταν οι κυνηγοί της εποχής του λίθου, όπως οι Εσκιμώοι και οι Ματάκο του Τσάκο· στο άλλο βρίσκονταν οι αναπτυγμένοι πολιτισμοί της Κεντρικής Αμερικής και των Άνδεων.

ότι ο Σάπα Ινκα καταγόταν από το Θεό Ηλιο, την πρωταρχική θεότητα των Ινκα. Η αριστοκρατία, κυρίως συγγενείς του Σάπα Ινκα, λειτουργούσαν ως σύμβουλοι και διοικητές επαρχιών. Επικεφαλής των θεών τους ήταν ο Βιραρότσα, ο Θεός Δημιουργός. Οι χαμηλόβαθμοι αξιωματούχοι λογοδοτούσαν στον Σάπα Ινκα μέσω των προϊσταμένων τους, κι έτσι εξασφαλιζόταν ο έλεγχος σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα. Στη χαμηλότερη θέση βρίσκονταν οι χωρικοί, που με το μόχθο τους στις αρδευόμενες καλλιέργειες παρείχαν την οικονομική βάση του κράτους των Ινκα και που συνέχισαν να λατρεύουν πνεύματα των πηγών και ιερές πέτρες, παράλληλα με την επίσημη λατρεία του Ηλιου.

Το σύστημα εμφάνιζε δύο μεγάλες αδυναμίες: πρώτον, το κράτος μπορούσε να καταρρεύσει, ελλείψει ικανού ηγέτη, καθώς δεν υπήρχε πια συνοχή μεταξύ των κοινωνικών τάξεων· και δεύτερον, δεν υπήρχε σαφής γραμμή διαδοχής στον θρόνο. Ατυχώς για τους Ινκα, η άφιξη του Πιζάρο και της ομάδας του των τυχοδιωκτών το 1532 συνέπεσε με διαμάχη για τη διαδοχή της αυτοκρατορίας των Ινκα κι έτσι οι Ισπανοί κατάφεραν να συλλάβουν γρήγορα τον Σάπα Ινκα με τέχνασμα. Σε λίγο η αυτοκρατορία των Ινκα δεν υπήρχε πια, οι ναοί απογυμνώθηκαν από τα στολίδια τους και το κοινωνικοπολιτικό σύστημα των Ανδεων, που ήταν καρπός εξέλιξης τουλάχιστον 5.000 χρόνων, δέχθηκε θανάσιμο πλήγμα από το οποίο ποτέ δεν συνήλθε.

Το Μεξικό υπό τους Αζτέκους

Αποκομμένοι από τους Ινκα από τα αδιαπέραστα δάση του παναμαϊκού ισθμού, οι Αζτέκοι της Κεντρικής Αμερικής έλεγχαν μια ισχυρή αυτοκρατορία, με πολύ διαφορετική οργάνωση. Τα μέρη της δεν συνδέονταν με ενιαίο σύστημα δρόμων, ενώ περιοχές που ελέγχονταν από τους Αζτέκους παρεμβάλλονταν ανάμεσα σε ανεξάρτητα κράτη, όπως το Τλαξκάλα και το Μιξτέκ. Ωστόσο, η αυτοκρατορία των Αζτέκων ήταν μια τρομερή δύναμη και, όπως οι Ινκα, ενσωμάτωσε πολλές μακραίωνες παραδόσεις διοίκησης και πολιτισμού.

Το ιστορικό του κράτους των Αζτέκων αρχίζει το 1345 με την ίδρυση της Τενοχτιτλάν, της πρωτεύουσάς τους, σ' ένα βαλτώδες νησί της λίμνης Τεξκόκο. Για να εννοήσουμε όμως την άνοδό τους, πρέπει να ανατρέξουμε στην πτώση της μεγάλης πόλης Τεοτιχουακάν, τον 8ο μ.Χ. αιώνα, που άφησε κενό εξουσίας στην Κεντρική Αμερική. Βρίσκοντας ευκαιρία, κύματα βαρβαρικών φυλών κατέβηκαν από τις πατρίδες τους της ερήμου, στο βορειοδυτικό Μεξικό. Περισσότερο τα κατάφεραν οι Τολτέκ, που η επέκταση τους ήταν οργανωμένη στρατιωτική επιχείρηση. Ο στρατός τους συντηρούνταν με τη δήμευση πλεονασμάτων τροφής, στα πλαίσια ενός πρωτόγονου συστήματος φορολογίας. Οι Τολτέκ υιοθέτησαν την εγκατάσταση σε πόλεις ως τρόπο ζωής από τους λαούς που κατέκτησαν, διατήρησαν όμως και στοιχεία της ιδιαίτερης πολιτισμικής τους παράδοσης. Στην Τούλα, την πρωτεύουσά τους που ιδρύθηκε το 950 περίπου, ανοικοδόμησαν τη βαθμιδωτή πυραμίδα του Κουετζαλκοάτλ με τον χαρακτηριστικό ρυθμό της Τεοτιχουακάν. Ο Κουετζαλκοάτλ, το Φτερωτό Ερπετό, πέρασε με τη σειρά του στους Τολτέκ από την προγενέστερη θρησκεία της Κεντρικής Αμερικής.

Οι Τολτέκ εισήγαγαν ένα νέο στρατοκρατικό πνεύμα στον πολιτισμό της Κεντρικής Αμερικής. Αυτό είχε σχέση με τις αιματηρές θρησκευτικές αλλαγές που θα συνεχίστούν και μετά με τους Αζτέκους. Σύμφωνα με την παράδοση, γύρω στο 987 η λατρεία του Κουετζαλκοάτλ κηρύχθηκε παράνομη στην Τούλα και ο ηγέτης της Τοπιλτζίν εξορίστηκε. Λέγεται ότι ο Τοπιλτζίν με τους οπαδούς του έπλευσε από τον κόλπο του Μεξικού, πιθανώς για να επανιδρύσει το τελετουργικό κέντρο το Τσιτσέν Ιτζά, στο βόρειο Γιουκατάν. Η εξορία του Κουετζαλκοάτλ, που εκπροσωπεί την παραδοσιακή θεοκρατική δύναμη, ήταν έργο των θιασωτών ενός φυλετικού θεού των Τολτέκ, του Τεζκατλιπόκα, κυρίου της ζωής και του θανάτου, άρχοντα των μάγων και προστάτη των ιπποτικών πολεμικών ταγμάτων των αετών, των ιαγουάρων και των κογιότ. Ο Τεζκατλιπόκα προσωποποιούσε την εγκόσμια αιμοδιψή εξουσία και για πρώτη φορά στη Μεσοαμερική οι ανθρωποθυσίες απέκτησαν πρωταρχική σημασία. Πίστευαν πως, αν και μετρημένες, οι ημέρες της κτίσεως ήταν δυνατόν να παραταθούν αν προσέφεραν στους θεούς ιερή τροφή σε μορφή αίματος και καρδιάς ανθρώπου. Ετσι, ξεκίνησε ένα όργιο ανθρωποθυσιών που κατακυρίευσε την Κεντρική Αμερική για περισσότερα από 500 χρόνια.

Το κράτος των Τολτέκ διήρκεσε λίγο περισσότερο από 200 χρόνια, και η Τούλα νικήθηκε από τους Τσιτσιμέκ περίπου το 1170. Το γεγονός αυτό προαναγγέλλει μια νέα περίοδο σύγχυσης και αλληλοεξοντωτικού πολέμου, κατά την οποία μικρές πόλεις-κράτη διαγκωνίζονταν για την πολιτική και στρατιωτική κυριαρχία. Σ' αυτή την ταραγμένη χώρα έφτασαν οι Αζτέκοι. Τον καιρό που στην Ευρώπη πλανιόταν το φάσμα της πανούκλας, οι Αζτέκοι έχτισαν την πρωτεύουσά τους Τενοχτιτλάν και, υπό την επίδραση της γειτονικής τους πόλης-κράτους Ατζκαποτζάλκο, μεταμορφώθηκαν από ημιπολιτισμένη φυλή σε ισχυρή και οργανωμένη πόλη-κράτος. Με τον σχηματισμό της «Τριπλής Συμμαχίας» μεταξύ της Τενοχτιτλάν και των γειτονικών πόλεων-κρατών Τεξκόκο και Τλακοπάν και υπό τον πρώτο μεγάλο ηγεμόνα τους Ιτζκοάτλ (1427-1440) νίκησαν και κατέκτησαν το Ατζκαποτζάλκο το 1428. Οι Αζτέκοι απέκτησαν τον έλεγχο των πόλεων που πλήρωναν φόρο στον ηττημένο εχθρό και μέχρι το 1520 είχαν καταλάβει τις ακτές του Κόλπου και του Ειρηνικού στην Κεντρική Αμερική και έλεγχαν μια περιοχή που έφτανε ώς τη Γουατεμάλα.

Επικεφαλής της κοινωνίας των Αζτέκων ήταν ένας ιερέας-βασιλιάς που είχε εκπαιδευτεί, όπως όλοι οι ευγενείς, στο σχολείο για τους άρχοντες της Τενοχτιτλάν. Εκλεγόταν μεταξύ των μελών της βασιλικής οικογένειας από ένα συμβούλιο ευγενών, ιερέων και πολεμιστών που θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τον επίλεκτο λαό που συνέχιζε τις παραδόσεις των Τολτέκ. Το κράτος των Αζτέκων ήταν ένα στρατοκρατικό καθεστώς με ένα μεγάλο, καλά εξοπλισμένο επαγγελματικό στρατό, ταγμένο στην απόσπαση εδαφών και, σημαντικότερο ακόμα, φό-

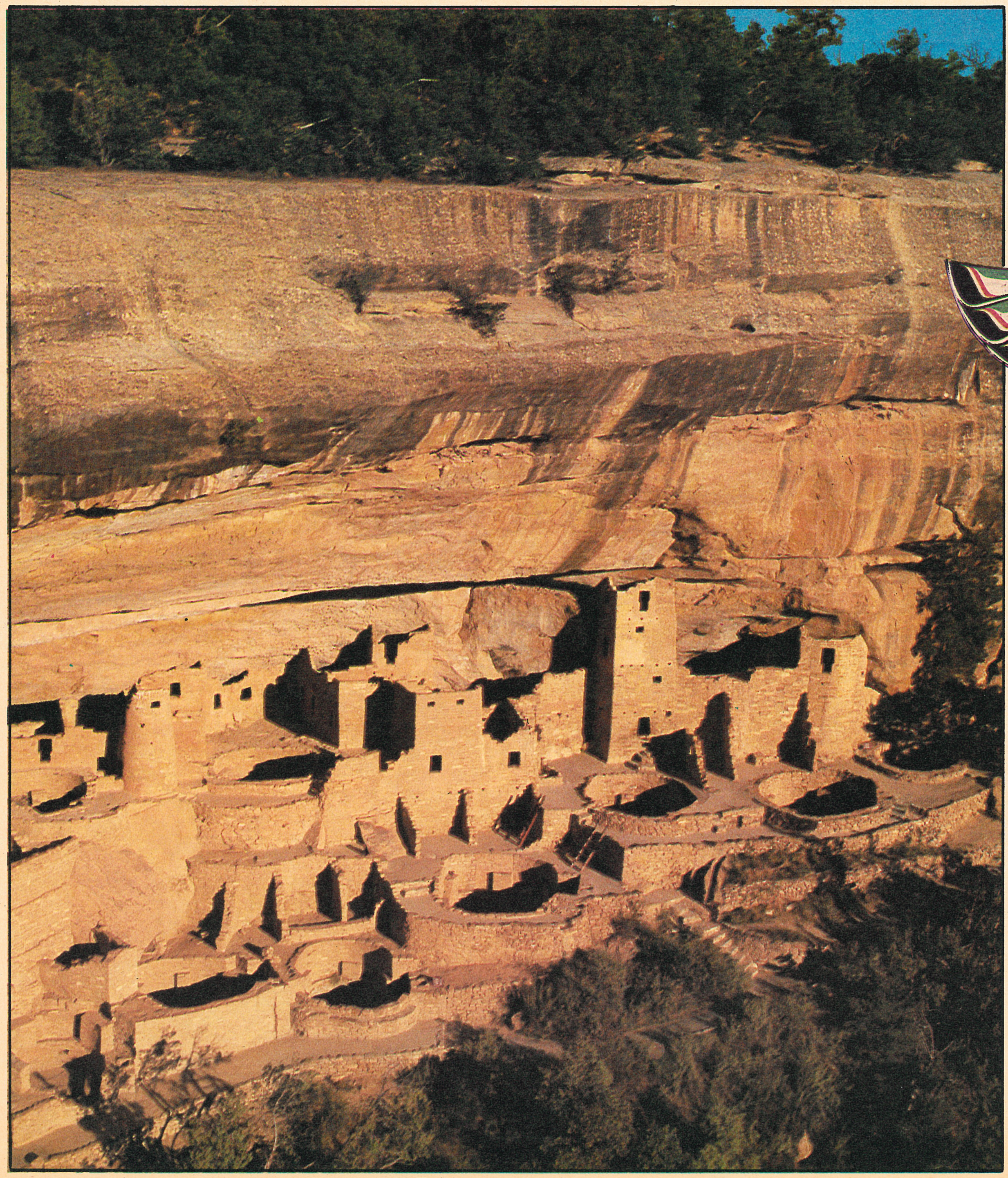

ΟΙ ΙΝΔΙΑΝΟΙ ΤΗΣ Β. ΑΜΕΡΙΚΗΣ
Οι Ινδιάνοι της Βόρειας Αμερικής, όπως της Κεντρικής και της Νότιας, ανέπτυξαν σύνθετους πολιτισμούς, βασισμένους σε ανιμιστικές θρησκείες και στη λατρεία των προγόνων. Το τοτέμ των Ινδιάνων του Καναδά (*δεξιά*) αναπαριστά συμβολικά ζώα και πνεύματα που από κοινού απαθανατίζουν την οικογενειακή ή τη φυλετική ιστορία.

ΟΙ ΑΓΡΟΤΕΣ ΠΟΥΕΜΠΛΟ
Το τραχύ έδαφος των νοτιοδυτικών δεν είναι περιοχή κατάλληλη για γεωργικές εγκαταστάσεις. Παρόλα αυτά οι Μογκολόν, οι Ανασάζι, οι Χοχοκάμ, κατάφεραν να καλλιεργήσουν καλαμπόκι, φασόλια, βαμβάκι και άλλα γεννήματα. Και οι τρεις πολιτισμοί είχαν επαφές με το Μεξικό, είναι μάλιστα πιθανό ότι οι πρώτοι Χοχοκάμ μετανάστευσαν από εκεί. Κατασκεύασαν δίκτυα καναλιών σύμφωνα με μια τεχνική της Κεντρικής Αμερικής καθώς και τύμβους με επίπεδη κορυφή και γήπεδα για τα τελετουργικά παιχνίδια της μπάλας. Οι Ανασάζι εξαρτώνταν από τις πλημμύρες για το πότισμα και τη γονιμότητα των χωραφιών τους κι έχτιζαν τα χωριά τους σε οχυρές θέσεις. Στο Μέζα Βέρντε (*αριστερά*) χτίστηκαν κοινοτικά κτίρια κατοικιών και αποθήκες ψηλά στις πλαγιές του φαραγγιού.

ρων. Χρυσός, βαμβάκι, τυρκουάζ, φτερά, θυμίαμα και μεγάλες ποσότητες τροφίμων, που καταγράφονταν λεπτομερώς σε φορολογικούς καταλόγους, στέλνονταν στην Τενοχτιτλάν. Για τους Αζτέκους, πάντως, ο σημαντικότερος φόρος που αποσπούσαν από τους κατακτημένους λαούς ήταν ο μεγάλος αριθμός αιχμαλώτων, που προορίζονταν να θυσιαστούν στην πρωτεύουσα. Ο κύριος λόγος που κρύβεται πίσω από τη στρατοκρατία των Αζτέκων ήταν η καθημερινή ανάγκη θυμάτων για τον θεό του Ηλίου Χουιτζιλοποχτλί που, όπως κι ο θεός των Τολτέκ Τεζκατλιπόκα, έπρεπε να τρέφεται με ανθρώπινο αίμα για να αποτρέπει τη συντέλεια του κόσμου.

Τελικά, η δίψα του αίματος δεν μπορούσε να διαιωνιστεί και η αυτοκρατορία των Αζτέκων, όπως και οι Ινκα, αντιμετώπιζε ήδη δυσκολίες όταν έφτασαν οι πρώτοι Ισπανοί στρατιώτες το 1519. Ο αυτοκράτορας Μοντεζούμα Β' που βασίλευε τότε φοβόταν ότι οι λευκοί γενειοφόροι ξένοι που είχαν αρχηγό τους τον τυχοδιώκτη Χερνάν Κορτές ήταν ο Κουετζαλκοάτλ και οι οπαδοί του που επέστρεψαν από την εξορία, στην οποία τους είχαν καταδικάσει οι Τολτέκ πριν από πολλούς αιώνες, στον χρόνο που είχαν προβλέψει οι προφητείες. Οι φόβοι αυτοί ενισχύθηκαν και από δυσοίωνα φυσικά φαινόμενα καθώς και από τη ραγδαία εξάπλωση των μεταδοτικών ασθενειών που έφεραν οι Ευρωπαίοι. Σ' αυτή την κρίσιμη ώρα έγινε φανερό πόσο ασταθή ήταν τα θεμέλια της αυτοκρατορίας των Αζτέκων, που στηρίζονταν στο φόβο και την αρπαγή και δεν είχαν συνεκτική αποικιακή πολιτική. Μέσα σε δύο χρόνια ο συνδυασμός ασθενειών, εσωτερικής δυσαρέσκειας καθώς και του ιππικού και των πυροβόλων όπλων των Ευρωπαίων έφεραν το τέλος της αυτοκρατορίας των Αζτέκων.

Οι Πουέμπλο στα νοτιοδυτικά

Με την κατάκτηση του Μεξικού και του Περού από τους Ισπανούς, τα δύο κύρια κέντρα του ιθαγενούς αμερικανικού πολιτισμού έπεσαν σε ευρωπαϊκά χέρια. Βορειότερα, όμως, στις νοτιοδυτικές σημερινές Η.Π.Α., ένας λιγότερο ανεπτυγμένος αμερικανικός πολιτισμός εξακολούθησε να επιβιώνει για μερικούς ακόμα αιώνες. Ηδη το 1200 μ.Χ. οι Χοχοκάμ της νότιας Αριζόνας και της βόρειας Σονόρα ζούσαν σε αγροτικούς οικισμούς που εξασφάλιζαν την τροφή τους χάρη σε εξελιγμένα συστήματα άρδευσης των αγρών. Μέσα σ' αυτό

ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΕΣ
Η αιματηρή θυσία ήταν σημαντικό στοιχείο της θρησκείας της Κεντρικής Αμερικής και οι σχετικές τελετές λάμβαναν χώρα στην κορυφή των πυραμιδοειδών ναών με χρήση τελετουργικών μαχαιριών (*δεξιά*, 15ος αιώνα, πυρόλιθος, όστρακα και τυρκουάζ). Οι Αζτέκοι πίστευαν ότι η επιβίωση της ανθρώπινης κοινωνίας και η παρούσα (πέμπτη) δημιουργία απαιτούσαν τη διατροφή του ήλιου και της γης με αίμα και καρδιά ανθρώπου (*κάτω*, από αζτεκικό κώδικα). Ο πόλεμος ήταν αναγκαίος για να προμηθεύονται τα θύματα των θυσιών. Σε έναν τετραήμερο εορτασμό στην Τενοχτιτλάν θυσιάστηκαν έως και 20.000 αιχμάλωτοι.

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΟΙ ΤΩΝ ΜΑΓΙΑ
Οι κύριοι μεσοαμερικανικοί πολιτισμοί που διαδέχτηκαν τους Μάγια ήταν οι Τολτέκ και οι Αζτέκοι. Οι Τολτέκ ήταν στρατοκρατικός λαός από τον βορρά που ίδρυσαν την Τούλα ως πρωτεύουσά τους. Συνδύασαν την εδραία εγκατάσταση σε πόλεις, που την έμαθαν από τους λαούς που κατέκτησαν, με στοιχεία της δικής τους παράδοσης. Στο θρησκευτικό κέντρο των Μάγια, το Τσιτσέν Ιτζά στο Γιουκατάν, έχτισαν μια νέα μεγάλη τελετουργική βαθμιδωτή πυραμίδα (*πάνω*) και ένα ιερό τσενοτέ (πηγάδι), μέσα στο οποίο ρίχνονταν προσφορές όπως χρυσός, νεφρίτης, θυμίαμα και ανθρώπινα θύματα. Καλλιτεχνικά οι Τολτέκ ήσαν λιγότερο εκλεπτυσμένοι από τους προκατόχους τους Μάγια. Τα μνημειακά υποστηρίγματα της στέγης (*κέντρο πάνω*) που σώθηκαν από έναν από τους ναούς της Τούλα αντικατοπτρίζουν καθαρά τη στρατοκρατική φύση και την αιμοδιψή θρησκεία αυτών των λαών-δημιουργών αυτοκρατοριών.

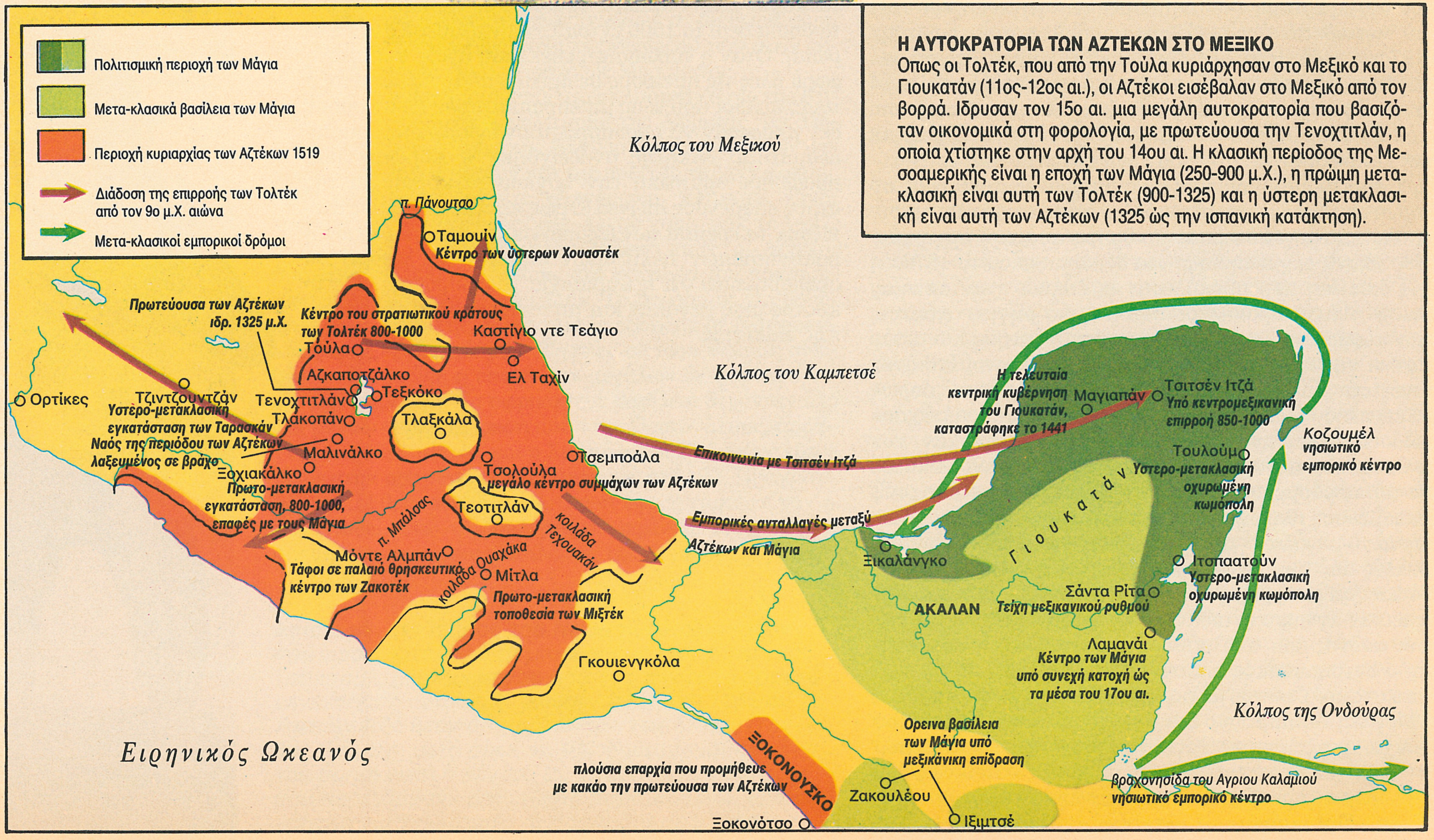

Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΖΤΕΚΩΝ ΣΤΟ ΜΕΞΙΚΟ
Οπως οι Τολτέκ, που από την Τούλα κυριάρχησαν στο Μεξικό και το Γιουκατάν (11ος-12ος αι.), οι Αζτέκοι εισέβαλαν στο Μεξικό από τον βορρά. Ιδρυσαν τον 15ο αι. μια μεγάλη αυτοκρατορία που βασιζόταν οικονομικά στη φορολογία, με πρωτεύουσα την Τενοχτιτλάν, η οποία χτίστηκε στην αρχή του 14ου αι. Η κλασική περίοδος της Μεσοαμερικής είναι η εποχή των Μάγια (250-900 μ.Χ.), η πρώιμη μετακλασική είναι αυτή των Τολτέκ (900-1325) και η ύστερη μετακλασική είναι αυτή των Αζτέκων (1325 ώς την ισπανική κατάκτηση).

το τοπίο της ερήμου κατασκεύασαν κανάλια μήκους έως 16 χιλιομέτρων και αυτά τα αρδευτικά έργα, που τροφοδοτούνταν από ποτάμια, τους επέτρεπαν να έχουν δύο σοδιές το χρόνο. Η ισχυρή επίδραση του Μεξικού ήταν ολοφάνερη. Ανασκαφές στις εγκαταστάσεις του Σνέικταουν και του Πουέμπλο Γκράντε αποκάλυψαν γήπεδα, ακόμη και μπάλες φτιαγμένες από ελαστικό που είχε εισαχθεί από το Μεξικό. Από το Μεξικό επίσης προμηθεύονταν χάλκινες καμπάνες, φτιαγμένες με τη μέθοδο του *χαμένου κεριού*.

Ανατολικότερα από τους Χοχοκάμ, στο Νέο Μεξικό και τη δυτική Αριζόνα, άκμασε μια άλλη ομάδα, οι Μογκολόν, με λιθόκτιστα σπίτια και ημιυπόγειες τελετουργικές αίθουσες ή *κίβας*. Και πάλι είναι φανερές οι επαφές με το Μεξικό. Η κωμόπολη Κάζας Γκράντες, στα νότια της περιοχής των Μογκολόν, με πληθυσμό που υπολογίζεται σε 2.200 κατοίκους, είναι πιθανόν να ιδρύθηκε από τους Μεξικανούς ως διοικητικό και εμπορικό κέντρο.

Τα πιο εντυπωσιακά απομεινάρια του βορειοαμερικανικού πολιτισμού είναι των Ανασάζι, μιας τρίτης ομάδας που κατοικούσε βορειότερα από τους Μογκολόν και τους Χοχοκάμ. Γύρω στο 1100 μ.Χ. οι Ανασάζι εγκατέλειψαν τα χωριά τους στον πυθμένα των φαραγγιών και εγκαταστάθηκαν σε απόκρημνες πλαγιές πάνω από μεγάλα φαράγγια, που είναι το χαρακτηριστικό της περιοχής. Εκεί έζησαν σε λιθόκτιστες πολυκατοικίες πολλών δωματίων με πύργους για τη φρουρησή τους. Το γνωστότερο απ' αυτά τα χωριά, το Πουέμπλο Μπονίτο στο φαράγγι Τσάκο, είχε πληθυσμό περίπου 1.200 ανθρώπων που κατοικούσαν σε 800 δωμάτια, διατεταγμένα σε τέσσερις ορόφους μέσα σε εξωτερικό τείχος ημικυκλικού σχήματος. Το φαράγγι είχε δρόμους μήκους τουλάχιστον 400 χλμ. και μάλλον ήταν σημαντικό θρησκευτικό και εμπορικό κέντρο.

Η επιδείνωση του κλίματος είχε ως αποτέλεσμα την παρακμή και την εγκατάλειψη των νοτιοδυτικών πουέμπλος τον 14ο και 15ο αιώνα αλλά τα υπολείμματά τους υπάρχουν ακόμα και είναι τα εντυπωσιακότερα προϊστορικά μνημεία της Βόρειας Αμερικής.

Αποικιακός επίλογος

Η πρωτοτυπία και η ποικιλία των μεσαιωνικών πολιτισμών της Αμερικής, της Αφρικής και της Ωκεανίας, έφθασαν στο απόγειό τους γύρω στο 1500. Οι δεκαετίες και οι αιώνες που ακολούθησαν υπήρξαν μάρτυρες της κατάρρευσης αυτών των παραδοσιακών πολιτισμών μπροστά στην ευρωπαϊκή επιθετικότητα και τον αποικισμό. Η διαδικασία άρχισε στη Δυτική Αφρική ήδη το 1469 με τις εξερευνήσεις του Φερνάο Γκομές και ώς το 1488 τα πορτογαλικά πλοία είχαν φτάσει στο Ακρωτήριο της Καλής Ελπίδας. Ηρθαν κυρίως για εμπόριο, μαγνητισμένα από το χρυσό της γης του Ακάν. Γρήγορα όμως ο ανθρώπινος πλούτος, κι όχι ο ορυκτός, έγινε το βασικό τους φορτίο. Αυτό το φρικιαστικό εμπόριο άρχισε τον 15ο αιώνα με τη μεταφορά μερικών εκατοντάδων Δυτικοαφρικανών στην Ευρώπη και στα νησιά του Ατλαντικού. Η κατάκτηση του Νέου Κόσμου επέτεινε τη δραματική εξάπλωση του δουλεμπορίου. Η καταπίεση και οι λοιμοί είχαν σαν αποτέλεσμα τον αποδεκατισμό των γηγενών πληθυσμών των Ινδιάνων της Αμερικής —ο πληθυσμός των γηγενών του Περού πιστεύεται ότι μειώθηκε, από 9 εκατομμύρια το 1533, σε μισό μόνο εκατομμύριο δύο αιώνες αργότερα. Στη Βραζιλία και την Καραϊβική, όπου οι Ευρωπαίοι άποικοι έφτιαχναν φυτείες στη ζούγκλα, η μείωση του ντόπιου ανθρώπινου δυναμικού δημιούργησε έλλειμμα που καλύφθηκε με την εισαγωγή εργατών από τη Δυτική Αφρική. Στοιβαγμένοι σε ανθυγιεινές συνθήκες, οι δούλοι μεταφέρονταν στην άλλη όχθη του Ατλαντικού σε όλο και μεγαλύτερους αριθμούς από την αρχή του 16ου αιώνα μέχρι τη λήξη του δουλεμπορίου το 1870.

Η διάλυση που προκάλεσαν οι λοιμοί, η κατάκτηση και η δουλεία προκάλεσε πολιτισμικό ρήγμα ανάμεσα στον κόσμο των ιθαγενών πριν την κατάκτηση και μετά, όταν οι γηγενείς Αφρικανοί και οι Αμερικανοί Ινδιάνοι συνέχισαν να ζουν στις πατρίδες τους, αλλά υπό ευρωπαϊκή πλέον διακυβέρνηση. Κάποιες από τις παλιές παραδόσεις επέζησαν, πολλές όμως εγκαταλείφθηκαν, και με δυσκολία οι Ευρωπαίοι εξερευνητές και ανθρωπολόγοι του περασμένου αιώνα αναγνώρισαν σ' αυτούς τους ξεπεσμένους ιθαγενείς λαούς τους απογόνους των δημιουργών μεγάλων αυτοκρατοριών του παρελθόντος. Πολλές από τις μεγάλες πόλεις της Κεντρικής και της Νότιας Αμερικής εξαφανίσθηκαν κυριολεκτικά –και παρέμειναν άγνωστες, τουλάχιστον για τους Ευρωπαίους– τους αιώνες που ακολούθησαν την ισπανική κατάκτηση: ο εντυπωσιακός οικισμός του Μάτσου Πίτσου των Ινκα ανακαλύφθηκε μόλις το 1911. Αλλα μνημεία, όπως η Μεγάλη Ζιμπάμπουε και τα αγάλματα της Νήσου του Πάσχα, θεωρήθηκαν έργα χαμένων πολιτισμών, που δεν είχαν καμιά σχέση με τους παρόντες κατοίκους των περιοχών αυτών. Ομως και τα δύο είναι γνωστό πως υπήρξαν δημιουργήματα ιθαγενών πολιτισμών που στη συνέχεια κατέρρευσαν ή παρήκμασαν. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο πολιτισμός είναι κατά κανόνα ευάλωτος στην κοινωνική αναταραχή, την οικονομική κρίση ή την ξένη εισβολή. Αυτό ισχύει κατεξοχήν για πολιτισμούς όπως της Αμερικής και της υποσαχάριας Αφρικής, σχετικά αποκομμένους από επαφές με τα κύρια πληθυσμιακά κέντρα και τις καινοτομίες, τα οποία περί το 1500 εντοπίζονταν σταθερά στην Ευρώπη. Οταν η ευρωπαϊκή επέκταση έφερε για πρώτη φορά όλες τις ηπείρους σε άμεση επικοινωνία μεταξύ τους, πολλοί από τους μη ευρασιατικούς πολιτισμούς δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν έγκαιρα και αποτελεσματικά. Νικητής αναδείχθηκε η Ευρώπη, που προώθησε ορμητικά την παγκόσμια κυριαρχία της στους επόμενους αιώνες. Ομως κανείς, απ' όσους ατενίζουν τα ερείπια των αφρικανικών, αμερικανικών ή πολυνησιακών πολιτισμών σήμερα, δεν μπορεί να αμφισβητήσει ότι η κυριαρχία της Ευρώπης είχε το κόστος μιας μεγάλης και μη αναστρέψιμη πολιτισμικής απώλειας.

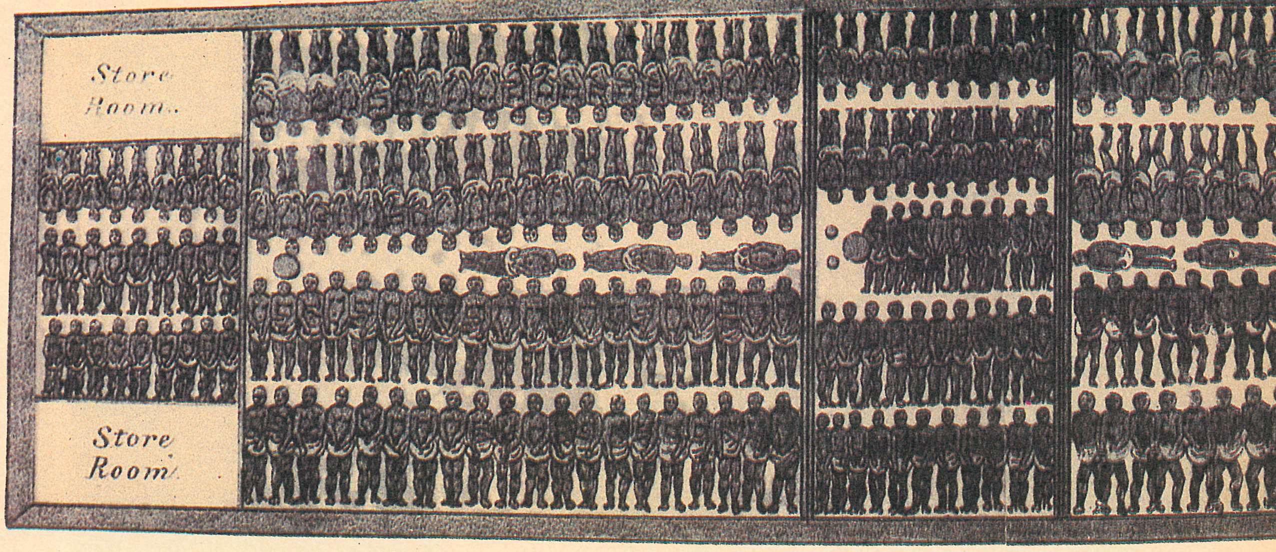

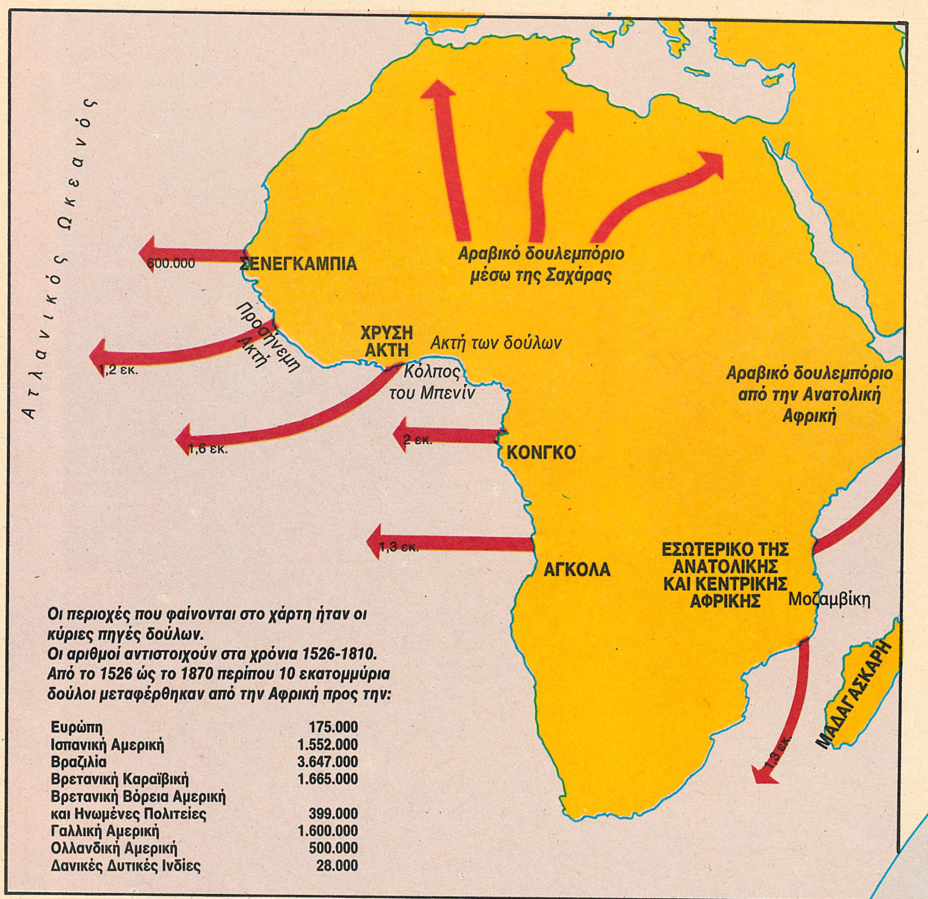

Οι περιοχές που φαίνονται στο χάρτη ήταν οι κύριες πηγές δούλων.
Οι αριθμοί αντιστοιχούν στα χρόνια 1526-1810.
Από το 1526 ώς το 1870 περίπου 10 εκατομμύρια δούλοι μεταφέρθηκαν από την Αφρική προς την:

Ευρώπη	175.000
Ισπανική Αμερική	1.552.000
Βραζιλία	3.647.000
Βρετανική Καραϊβική	1.665.000
Βρετανική Βόρεια Αμερική και Ηνωμένες Πολιτείες	399.000
Γαλλική Αμερική	1.600.000
Ολλανδική Αμερική	500.000
Δανικές Δυτικές Ινδίες	28.000

Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ
Για τους πιο ευάλωτους πολιτισμούς της Αφρικής και της Αμερικής το αποτέλεσμα της επαφής με την Ευρώπη ήταν καταστροφικό. Η ανάπτυξη του δουλεμπορίου του Ατλαντικού (*αριστερά*) ήταν πρωτοφανής. Από τη δεκαετία του 1520 μέχρι τον 18ο αιώνα έξι έως επτά εκατομμύρια μαύροι μεταφέρθηκαν σωρηδόν με καράβια, υπό φρικιαστικές συνθήκες, στην Αμερική (*πάνω*). Στην Αμερική οι Ισπανοί προκάλεσαν καίρια καταστροφή, σκότωσαν τους θεϊκούς αρχηγούς των πολιτισμών των Ινκα και των Αζτέκων (ο φόνος του Ινκα Αταχουάλπα, *δεξιά*) και προσπάθησαν να μετατρέψουν σε δούλους τους γηγενείς πληθυσμούς (*άκρο δεξιά*), πριν τους αποδεκατίσουν λιγότερο ελεγχόμενοι παράγοντες, όπως οι μεταδοτικές αρρώστιες που έφεραν μαζί τους οι άποικοι. *Κάτω:* ορειχάλκινο αγαλματίδιο πορτογάλου στρατιώτη με πανοπλία, από το Μπενίν, περ. 16ος αι.

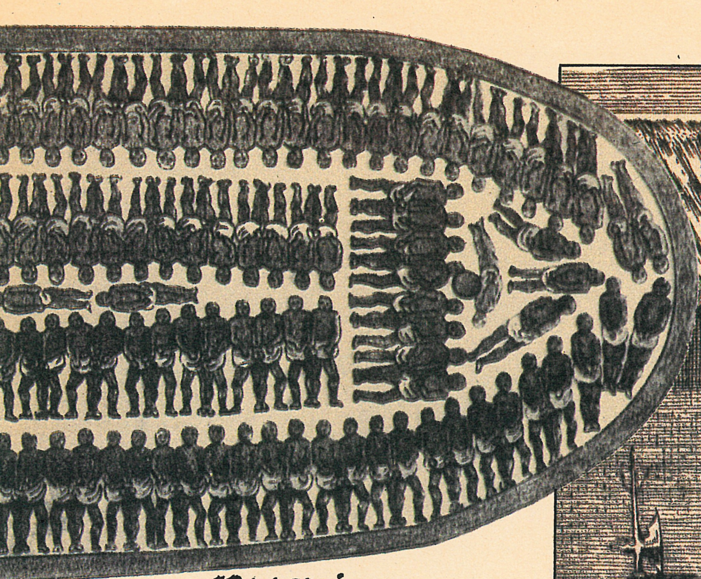

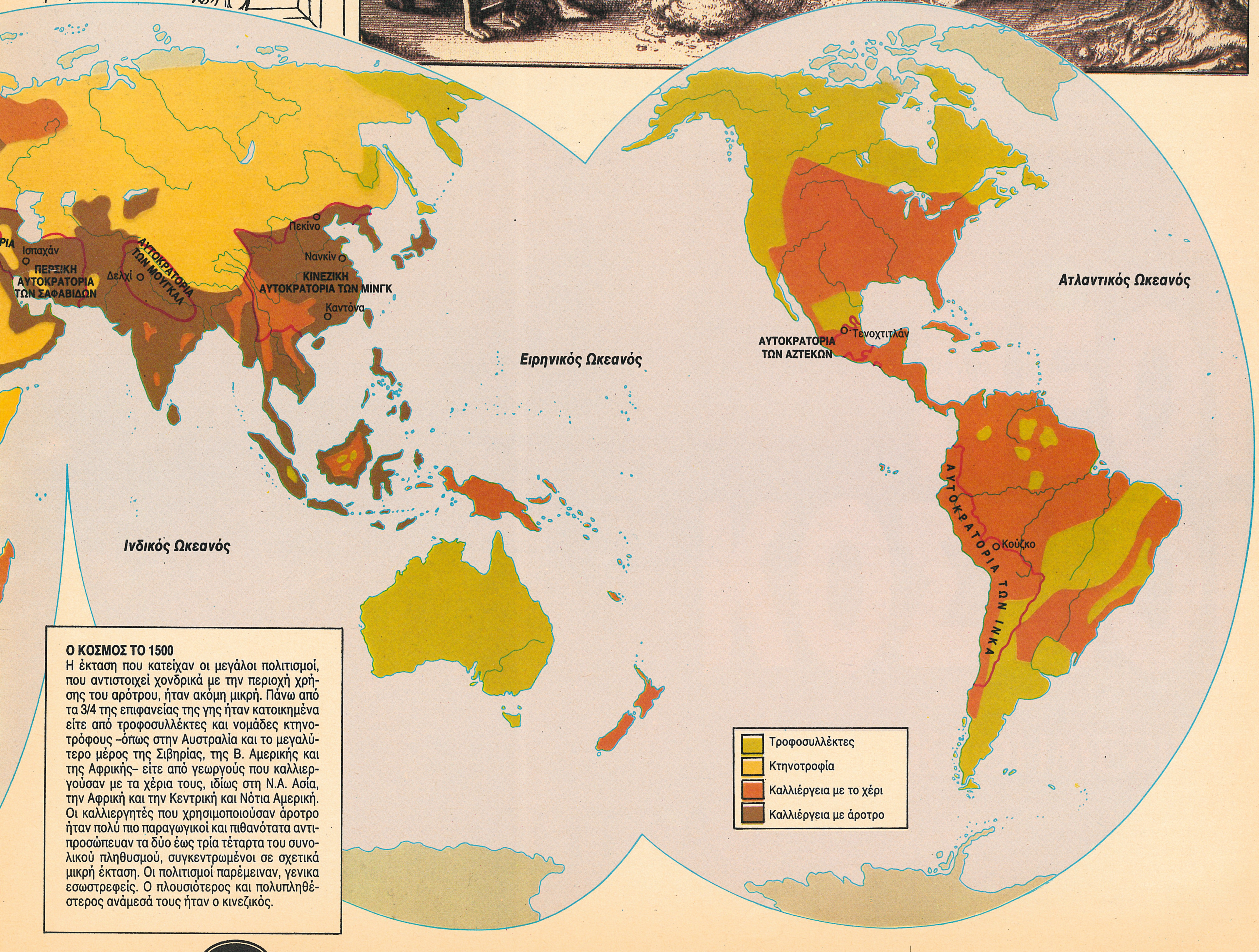

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟ 1500

Η έκταση που κατείχαν οι μεγάλοι πολιτισμοί, που αντιστοιχεί χονδρικά με την περιοχή χρήσης του αρότρου, ήταν ακόμη μικρή. Πάνω από τα 3/4 της επιφανείας της γης ήταν κατοικημένα είτε από τροφοσυλλέκτες και νομάδες κτηνοτρόφους –όπως στην Αυστραλία και το μεγαλύτερο μέρος της Σιβηρίας, της Β. Αμερικής και της Αφρικής– είτε από γεωργούς που καλλιεργούσαν με τα χέρια τους, ιδίως στη Ν.Α. Ασία, την Αφρική και την Κεντρική και Νότια Αμερική. Οι καλλιεργητές που χρησιμοποιούσαν άροτρο ήταν πολύ πιο παραγωγικοί και πιθανότατα αντιπροσώπευαν τα δύο έως τρία τέταρτα του συνολικού πληθυσμού, συγκεντρωμένοι σε σχετικά μικρή έκταση. Οι πολιτισμοί παρέμειναν, γενικα εσωστρεφείς. Ο πλουσιότερος και πολυπληθέστερος ανάμεσά τους ήταν ο κινεζικός.